

WERKDOCUMENT VAN DE DIENSTEN VAN DE COMMISSIE

Aanbevelingen van de Commissie voor het strategisch GLB-plan van België

SDW (2020) 368 final

bij

Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's

Aanbevelingen aan de lidstaten inzake hun strategische plan voor het gemeenschappelijk landbouwbeleid COM (2020) 846

INHOUDSOPGAVE

AANBEVELINGEN VAN DE COMMISSIE VOOR HET STRATEGISCH GLB-PLAN VAN BELGIË

2

1.1	Bevorderen van een slimme, veerkrachtige en gediversifieerde landbouwsector om voedselzekerheid te garanderen.....	3
1.2	Intensiveren van milieuzorg en klimaatactie en bijdragen aan de verwezenlijking van de milieu- en klimaatgerelateerde doelstellingen van de Unie	3
1.3	Versterken van het sociaaleconomische weefsel van de plattelandsgebieden en inspelen op maatschappelijke verwachtingen.....	4
1.4	Modernisering van de sector door het stimuleren en delen van kennis, innovatie en digitalisering en door het gebruik ervan aan te moedigen	5
1.5	AANBEVELINGEN.....	6

ANALYSE VAN DE LANDBOUW EN DE PLATTELANDSONTWIKKELING IN BELGIË .....

9

2.1	Bijdragen aan een leefbaar landbouwinkomen en aan veerkracht van de landbouwbedrijven in de hele EU om de voedselzekerheid te verbeteren.....	10
2.2	Vergroten van de marktgerichtheid en van het concurrentievermogen, onder meer door sterker te focussen op onderzoek, technologie en digitalisering.....	11
2.3	Verbeteren van de positie van de landbouwers in de waardeketen.....	14
2.4	Bijdragen tot matiging van en aanpassing aan klimaatverandering en tot duurzame energie	15
2.5	Bodemerosie is in België geen groot probleem. Met 0,4 % ligt het aandeel landbouwareaal dat risico loopt op ern	17
2.6	Bijdragen tot de bescherming van de biodiversiteit, versterken van ecosysteemdiensten en in stand houden van habitats en landschappen	18
2.7	Aantrekken van jonge landbouwers en vergemakkelijken van bedrijfsontwikkeling in plattelandsgebieden	20
2.8	Bevorderen van de werkgelegenheid, groei, sociale inclusie en lokale ontwikkeling in plattelandsgebieden, met inbegrip van bio-economie en duurzame bosbouw.....	22
2.9	De EU-landbouw beter laten inspelen op de maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid, onder meer wat betreft veilig, voedzaam en duurzaam voedsel en dierenwelzijn.	24
2.10	Horizontale doelstelling inzake kennis, innovatie en digitalisering	25

1

AANBEVELINGEN VAN DE COMMISSIE VOOR HET STRATEGISCH GLB-PLAN VAN BELGIË

Dit document, dat wordt voorgelegd in het kader van de gestructureerde dialoog over het opstellen van de strategische GLB-plannen, bevat de aanbevelingen voor het strategisch GLB-plan van België. De aanbevelingen zijn gebaseerd op een analyse van de stand van zaken, de behoeften en de prioriteiten van de landbouw en de plattelandsgebieden in België. Zij sluiten aan bij de specifieke economische, ecologische en maatschappelijke doelstellingen van het toekomstige gemeenschappelijk landbouwbeleid, en met name bij de ambitie en specifieke streefdoelen van de “van boer tot bord”-strategie en de biodiversiteitsstrategie voor 2030. Zoals aangegeven in de “van boer tot bord”-strategie verzoekt de Commissie België in zijn strategisch GLB-plan expliciete nationale waarden voor de streefdoelen van de Green Deal¹ vast te stellen, rekening houdend met de specifieke situatie van België en deze aanbevelingen.

---

¹ De streefdoelen betreffen het gebruik en de risico's van pesticiden, de verkoop van antimicrobiële stoffen, het nutriëntenverlies, het areaal biologische landbouw, de diversiteitsrijke landschapselementen en de toegang tot snel breedbandinternet.

1.1 Bevorderen van een slimme, veerkrachtige en gediversifieerde landbouwsector om voedselzekerheid te garanderen

Bij de transitie naar duurzame voedselsystemen staan de Belgische landbouwers voor een reeks economische uitdagingen en mogelijkheden. De landbouw in België wordt gekenmerkt door een inkomen uit de landbouwbedrijfsuitoefening dat, met bijna 60 % van het gemiddelde loon van de gehele economie in de periode 2005-2018, boven het EU-gemiddelde ligt. Sinds 2012 neemt de kloof tussen het landbouwincome en het niet-landbouwincome evenwel toe. Ook bij het agrarisch factorinkomen per werkende, dat nochtans ruim boven het EU-gemiddelde ligt, is er een licht negatieve trend omdat de uitgaven sneller stijgen dan de inkomsten.

De economische situatie van de landbouwers varieert, waarbij het inkomensniveau aanzienlijk verschilt naargelang van de fysieke omvang van het landbouwbedrijf, de sector en de locatie. Het gebruik van risicobeheersinstrumenten, die bij de aanpak van dergelijke situaties zouden kunnen helpen, is zeer beperkt en moet verder worden ontwikkeld om de inkomensstabiliteit te vergroten. Het inkomen is aanzienlijk lager voor landbouwbedrijven in gebieden met natuurlijke beperkingen. Als gevolg van een efficiënter gebruik van technologie en schaalvoordelen stijgt het inkomen naargelang van de omvang van de landbouwbedrijven. Voor kleine en middelgrote landbouwbedrijven hebben de prijzen van bouwland en voeder een grote invloed op het concurrentievermogen.

Daarom is het raadzaam de toegang tot grond, met name voor jonge landbouwers, te verbeteren en te helpen bij de modernisering van de landbouwbedrijven om de daling van het aandeel van de toegevoegde waarde van de landbouw in de voedselketen sinds 2008 aan te pakken. In vergelijking met andere lidstaten heeft België een groot aantal erkende producentenorganisaties, maar die zijn doorgaans vooral actief in de sector groenten en fruit en in Vlaanderen. Uit de inventaris van de risicobeheersinstrumenten blijkt dat er ruimte is voor verdere ontwikkeling om de veerkracht te vergroten. In Vlaanderen is evenwel een regeling brede weersverzekering uitgewerkt, die in 2020 van start is gegaan. Ook de EU-kwaliteitsregelingen bieden voordelen om de positie van de landbouwers in de waardeketen te verbeteren.

1.2 Intensiveren van milieuzorg en klimaatactie en bijdragen aan de verwezenlijking van de milieu- en klimaatgerelateerde doelstellingen van de Unie

De overgang naar een duurzame landbouwsector in België is bijzonder urgent, aangezien de sector wordt gekenmerkt door een hoge veedichtheid en een wijdverbreid gebruik van meststoffen, die van invloed zijn op zijn milieu- en klimaatvoetafdruk. Hoewel de uitstoot van broeikasgassen in de landbouwsector sinds 1990 is gedaald (- 18,6 %), vertraagde het tempo van de daling tussen 2005 en 2013 (- 4 %) en is de uitstoot sindsdien zelfs licht gestegen (+ 1 %). De broeikasgasemissies van akkerland blijven veel hoger dan het EU-gemiddelde, met een stijging van 9 % tussen 2013 en 2018 als gevolg van het toegenomen gebruik van meststoffen. Bouwland is bijzonder geschikt om de mitigatie van de klimaatverandering te verbeteren, omdat de toegepaste methoden jaarlijks kunnen worden gewijzigd op grote arealen. België zou bijvoorbeeld instrumenten voor koolstofbeoordeling op het landbouwbedrijf kunnen bevorderen om landbouwers te helpen bij het vinden van de meest geschikte maatregelen om hun klimaatprestaties te verbeteren. België heeft ook ongeveer 39 200 hectare (ha) wetlands en veengebieden, waarvan 24 800 ha veengronden. Veengebieden kunnen grote bronnen van of putten voor atmosferische CO₂ zijn en zijn ideale instrumenten voor klimaatmitigatie.

Voor de land- en de bosbouw zijn de gevaren van klimaatverandering vooral gelinkt aan het risico van extreme gebeurtenissen, zoals extreme neerslag (wolkbreuken), hagelbuien en hittegolven. Die zullen in de toekomst waarschijnlijk vaker voorkomen, waardoor het risico op bodemerosie en nieuwe plagen en ziekten toeneemt. Extreme droogte kan economische risico's voor de landbouwsector met zich meebrengen, wat de

afgelopen drie jaar (2018-2020) duidelijk is gebleken als gevolg van een combinatie van hoge temperaturen en een gebrek aan neerslag.

De kracht van landbouwgronden en plattelandsgebieden om deze gevolgen van de klimaatverandering het hoofd te bieden, is reeds verminderd doordat de intensiteit van de landbouw de absorptiecapaciteit heeft doen afnemen. Als gevolg van grond drainage en de omlegging van beken en rivieren liggen de grondwatertafels immers lager en wordt er meer regenwater afgevoerd uit bijrivieren van subsystemen van stroomgebieden.

Wat de waterkwaliteit betreft, is de situatie zorgwekkend. Hoewel er sprake is van een neerwaartse trend bij de overtollige nutriënten, is het nutriëntenoverschot nog steeds zeer groot. Met name de nitraten liggen aanzienlijk boven het EU-gemiddelde. Nitraten zijn de belangrijkste verontreinigende stof die het bereiken van een goede chemische toestand uit hoofde van de kaderrichtlijn water in de weg staat. Momenteel verkeert slechts 41 % van de grondwaterlichamen in een goede chemische toestand. Wat fosfor betreft, is er wel enige verbetering, maar het niveau blijft hoog. Vanuit het oogpunt van de kaderrichtlijn water is het de landbouw die de grootste druk uitoefent op zowel het oppervlaktewater als het grondwater. De waterdoelstellingen moeten beter worden geïntegreerd in de andere beleidsterreinen, zoals landbouw, en de synergieën met het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) moeten worden geoptimaliseerd.

Wat de luchtkwaliteit betreft, is de totale ammoniakemissie door de landbouw in 2018 licht gedaald ten opzichte van voorgaande jaren. Toch loopt België een middelgroot risico op niet-naleving van zijn nationale verbintenis tot ammoniakemissiereductie voor zowel de periode 2020-2029 als de periode 2030 en daarna¹.

Wat de biodiversiteit betreft, is de situatie uiterst zorgwekkend, aangezien de staat van instandhouding voor 100 % van de habitats als “ongunstig” wordt aangemerkt en voor 88 % van de graslanden als “ongunstig-slecht”. In de voorgaande periode (2013-2019) lieten sommige habitats in Vlaanderen enige verbetering zien. Ondanks verbeteringen in bepaalde beschermde gebieden, met name in Natura 2000-gebieden, is het nog steeds nodig maatregelen te nemen om de biodiversiteit in stand te houden en te versterken. De indexen voor akker- en weidevogels wijzen op een aanzienlijke afname van de populatie akker- en weidevogelsoorten in Vlaanderen, en vooral in Wallonië (40 % in 2010-2018).

Voor Wallonië geeft het prioritaire actiekader aan dat prioriteit moet worden gegeven aan financiële steun voor grasland en voor binnen en buiten het Natura 2000-netwerk liggend akkerland. Ook het beheer en herstel van heidevelden en boshabitats en de verbetering van de zoetwaterhabitats behoren tot de prioriteiten.

Vlaanderen wordt verder aangemoedigd om na te gaan hoe de staat van instandhouding van de weidevogels kan worden verbeterd.

Het landbouwareaal waarop aan biologische landbouw wordt gedaan, is in Wallonië goed ontwikkeld (11 %), maar blijft in Vlaanderen zeer beperkt (1,3 %). In 2019 bevond meer dan 90 % van het biologische areaal van België zich in Wallonië. Op nationaal niveau gaat het bij 66 % van het totale biologische areaal om blijvend weiland, bij 34 % om akkerbouwgewassen en slechts bij 1 % om blijvende teelten (bijvoorbeeld fruitbomen). Vooral voor blijvende teelten moet een shift naar een groter biologisch areaal worden aangemoedigd.

1.3 Versterken van het sociaaleconomische weefsel van de plattelandsgebieden en inspelen op maatschappelijke verwachtingen

Verschillende factoren zijn een rem voor de sociaal-economische dynamiek van de plattelandsgebieden in België. Zoals in veel delen van de EU zijn er weinig nieuwkomers in de landbouw omdat het beroep weinig aantrekkelijk is en de grondprijzen hoog zijn. Toegang tot grond is een van de belangrijkste obstakels om

landbouwer te worden in België. De werkloosheid en de armoede zijn groter in sommige minder bevolkte Waalse gebieden, en diezelfde gebieden hebben te kampen met een gebrek aan toegang tot basisvoorzieningen. De bio-economie en de groene economie voor biogebaseerde producten, de houtsector voor bio-energie en de toeristische sector zijn in ontwikkeling en bieden goede kansen om banen te creëren.

De breedbanddekking in de plattelandsgebieden is vrij goed, behalve in enkele dunbevolkte gebieden in het zuiden.

De maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid spelen een belangrijke rol in België en zijn derhalve van invloed op de ontwikkeling van de landbouwsector. Toch blijft het gebruik van antimicrobiële stoffen, ondanks een vermindering ervan, hoog in vergelijking met naburige lidstaten met soortgelijke veehouderijstructuren. Het gebruik en de risico's van pesticiden zijn tussen 2011 en 2018 gedaald (beter dan het EU-gemiddelde) en er moet meer worden gedaan om de toepassing van geïntegreerde gewasbescherming op het niveau van het landbouwbedrijf te waarborgen. Voorts moet België inspanningen leveren om over te schakelen op gezondere, ecologisch duurzamere voedingspatronen in overeenstemming met de "van boer tot bord"-strategie.

De consumenten maken zich steeds meer zorgen over het welzijn van de voedselproducerende dieren en dit beïnvloedt hun voedselkeuzen.

Wat het genderevenwicht betreft, maken vrouwen in de plattelandsgebieden 28 % uit van de arbeidskrachten in de landbouw, maar slechts 14 % van hen is bedrijfsleider, wat ver onder het EU-gemiddelde van 28 % ligt. Er moet zorgvuldig rekening worden gehouden met de specifieke behoeften van vrouwen in de landbouw en de plattelandsgebieden om tot gendergelijkheid te komen en de genderkloof op het vlak van de werkgelegenheid te dichten.

Voorts zal het waarborgen van de bescherming van landbouwwerkers, vooral degenen die in het zwart onzeker seizoenswerk verrichten, van groot belang zijn om vooruitgang te boeken op het vlak van de mensenrechten zoals verankerd in de wetgeving. Dit is een essentieel onderdeel van het eerlijke voedselsysteem van de EU dat in de "van boer tot bord"-strategie wordt vooropgesteld.

1.4 Modernisering van de sector door het stimuleren en delen van kennis, innovatie en digitalisering en door het gebruik ervan aan te moedigen

Het aanpakken van de in de vorige punten geschetste economische, ecologische en maatschappelijke uitdagingen is een belangrijke stap in de overgang naar duurzame voedselproductie en vereist ook aanzienlijke inspanningen om de nieuwe praktijken, technologieën en innovaties ingang te doen vinden.

Kennis en innovatie zijn essentieel om landbouwers en plattelandsgemeenschappen te helpen het hoofd te bieden aan de uitdagingen van vandaag en van morgen. Een goed functionerend kennis- en innovatiesysteem voor de landbouw (Agricultural Knowledge and Innovation System – AKIS) moet veel kennis opleveren om aan de groeiende informatiebehoeften van de landbouwers tegemoet te komen, de innovatie te versnellen en de waarde van bestaande kennis te verhogen, teneinde de GLB-doelstellingen te verwezenlijken.

Het Belgische AKIS is als sterk bestempeld. Toch is het in Wallonië nog tamelijk versnipperd, terwijl het in Vlaanderen meer geïntegreerd is. De banden tussen adviseurs en andere kennisorganisaties en -instellingen kunnen worden versterkt. De volledige integratie van producenten in het AKIS en in innovatieve projecten kan worden verbeterd. België zou de samenwerking tussen particuliere en publieke adviseurs verder kunnen bevorderen, onder meer in operationele groepen in het kader van het Europees Innovatiepartnerschap (EIP). Het is ook van groot belang te investeren in opleiding en vaardigheden. Adviseurs moeten worden ondersteund om aan de basis levende individuele ideeën voor innovatie in kaart te brengen en te ontwikkelen

door het opzetten en uitvoeren van projecten van operationele groepen in het kader van het EIP. Na 2020 worden “innovatieondersteunende diensten” voor de lidstaten verplicht.

België liet voor zijn prestaties op het gebied van connectiviteit een wisselend beeld zien. Toch staat het al ver bij het uitrollen van snelle netwerken met hoge capaciteit en zet het zich in om de nieuwe digitale technologieën te versnellen en er strategisch in te investeren in het kader van EU-initiatieven en -programma's. Het land moet dit potentieel aanwenden om de digitale transitie vooruit te helpen, bijvoorbeeld door middel van op maat gesneden digitale oplossingen voor specifieke sectorale uitdagingen, zoals milieuproblemen, of door het aanbieden van groepsopleidingen voor kleine landbouwers.

1.5 AANBEVELINGEN

Om de genoemde onderling verbonden economische, milieu-/klimaat- en maatschappelijke uitdagingen aan te pakken, is het naar het oordeel van de Commissie noodzakelijk de prioriteiten en interventies in het Belgische strategisch GLB-plan toe te spitsen op de volgende doelstellingen, daarbij terdege rekening houdend met de diversiteit van de landbouw en de plattelandsgebieden:

Bevorderen van een slimme, veerkrachtige en gediversifieerde landbouwsector om voedselzekerheid te garanderen

- **De veerkracht van de landbouwsector verbeteren en de inkomensdaling tegengaan** door de GLB-steun doelgerichter te maken, en met name meer te richten op landbouwbedrijven van kleine of middelgrote fysieke omvang en op gebieden in Wallonië die als gebieden met natuurlijke beperkingen zijn aangemerkt, door verdere vooruitgang te boeken bij het interne convergentieproces en door bv. gebruik te maken van de aanvullende herverdelende inkomenssteun met het oog op duurzaamheid en verlaging van de betalingen. Daarnaast moet ook het gebruik van risicobeheersinstrumenten worden ontwikkeld en bevorderd.
- **De modernisering en transformatie van de landbouwbedrijven (met inbegrip van de digitale transitie) voortzetten** door investeringen rechtstreeks of door middel van financiële instrumenten te ondersteunen om de productiekosten te verlagen (bv. diervoeder, arbeid, grond) en grotere milieu- en dierenwelzijnsvoordelen te behalen.
- **De positie van de landbouwers in de voedselketen verbeteren** met gerichte acties in het kader van de twee GLB-pijlers, zoals het versterken en ontwikkelen van producentenorganisaties en coöperaties, vooral in de sectoren waar die minder actief zijn, alsmede door het bevorderen van innovatieve korte voedselvoorzieningsketens en door te focussen op producten met een hogere toegevoegde waarde, zoals biologische producten en biogebaseerde producten.

Intensiveren van milieuzorg en klimaatactie en bijdragen aan de verwezenlijking van de milieu- en klimaatgerelateerde doelstellingen van de Unie

- **De niet-CO₂-emissies** van veehouderij en bodembemesting **verminderen** en de koolstofopslagcapaciteit handhaven en verbeteren door instandhouding van grasland en niet-kerende/geen bodembewerking te ondersteunen via methoden uit de koolstoflandbouw en de overschakeling op een biogebaseerde en circulaire economie. De GLB-interventies moeten onder meer de overgang naar emissiearmere veeteeltsystemen ondersteunen door ook te kijken naar duurzaam mestbeheer in overeenstemming met de methaanstrategie.
- **De aanpassing van de landbouw aan toekomstige klimaatveranderingen**, die zijn vermogen om voedsel te leveren en zijn bijdrage aan de levering van ecosysteemdiensten, die rechtstreeks afhankelijk zijn van de klimaatomstandigheden, in gevaar kunnen brengen, **ondersteunen door het bevorderen van adaptieve landbouwpraktijken, oplossingen op**

landschapsniveau en investeringen (herstel van natuurlijke waterretentie, aanmoediging van de productie van materialen waarvoor biomassa uit de landbouw wordt gebruikt, introductie van waterefficiëntere irrigatie/gewassen enz.).

- **Bijdragen aan de doelstelling van de Green Deal van de EU om nutriëntenverliezen (van zowel nitraten als fosfor) te verminderen** door landbouwers te steunen die overschakelen op veerkrachtigere en minder intensieve productiemodellen; hierbij hoort ook een verstrenging van de maatregelen ter beperking van de verontreiniging en een optimalisering van bemestingspraktijken die tot minder grote nutriëntenverliezen in water en lucht leiden.
- **De bescherming van de biodiversiteit versterken en bijdragen aan de streefdoelen van de Green Deal van de EU** door ervoor te zorgen dat beschermde habitats en soorten opnieuw een gunstige staat van instandhouding bereiken, door de habitats, vooral diversiteitsrijke landschapselementen, in grasland, akkerland en zelfs in bossen (in en buiten Natura 2000) te verbeteren met een passende combinatie van interventies en verplichtingen in het kader van de conditionaliteit, alsmede door het aandeel land waarvoor beheerscontracten ter ondersteuning van de biodiversiteit en/of landschappen worden gesloten, te vergroten en door de bescherming van natuurreservaten en de uitbreiding van Natura 2000-gebieden te versterken overeenkomstig de prioriteiten van het prioritaire actiekader.
- **Bijdragen tot het halen van het streefcijfer van de Green Deal van de EU door de biologische landbouw sterker te bevorderen, met name in Vlaanderen;** hiervoor moet de huidige stijgende trend van het areaal waarop aan biologische landbouw wordt gedaan, worden versneld door middel van adequate omschakelings- en instandhoudingsregelingen en moeten duurzame voedselsystemen worden ontwikkeld, waarbij het potentieel van de lokale structuren van de biologische voedselproductie en voedselketens wordt aangeboord om in te spelen op de voortdurend groeiende vraag naar biologische levensmiddelen. Ook moet steun voor onderzoek en innovatie op dit gebied worden verleend.
- **Duurzaam bosbeheer en bebossing bevorderen;** hiertoe moeten de multifunctionaliteit, de bescherming van bossen en het herstel van bosccosystemen worden versterkt om te komen tot boshabitats en -soorten die zich in een goede staat bevinden, moeten de ecosysteemdiensten worden ondersteund en de voorraden in stand worden gehouden, moeten de koolstofputten in bossen, hun bodems en de geogoste houtproducten worden vergroot, moet de bio-economie worden ondersteund en moet weerbaarheid worden opgebouwd tegen bedreigingen zoals de gevolgen van klimaatverandering.

Versterken van het sociaaleconomische weefsel van de plattlandsgebieden en inspelen op maatschappelijke verwachtingen

- **Meer jongeren, met inbegrip van vrouwen, aanmoedigen om over te stappen op landbouw en andere activiteiten in plattlandsgebieden (biogebaseerde producten, houtsector en toerisme)** door het combineren van interventies om belemmeringen voor de toegang tot de productiefactoren weg te nemen (zoals toegang tot grond).
- **Bijdragen aan de verwezenlijking van het streefdoel van de Green Deal van de EU om de totale verkoop van antimicrobiële stoffen terug te dringen**, ook al ligt de verkoop in België onder het EU-gemiddelde; hiertoe moeten verder maatregelen worden genomen om het gebruik van antimicrobiële stoffen in de veehouderij te verminderen, bijvoorbeeld door streefdoelen op te nemen in concrete en ambitieuzere GLB-acties, onder meer wat innovatieve technieken betreft.

- **Bijdragen aan de streefdoelen van de Green Deal van de EU om het gebruik en de risico's van pesticiden uiterlijk in 2030 met 50 % te verminderen** via regelingen om niet-chemische gewasbeschermingspraktijken te bevorderen, de volledige toepassing van geïntegreerde gewasbescherming en de voortzetting van de neerwaartse trend op het vlak van de risico's en het algehele gebruik van pesticiden. De ontwikkeling van innovatieve technieken kan bijdragen aan de verwezenlijking van deze doelstellingen.
- **De beste praktijken op het gebied van veehouderij en beheersystemen bevorderen** om het dierenwelzijn te verbeteren, met name voor varkens en melkkoeien, door gebruik te maken van de beschikbare instrumenten, waaronder de instrumenten in het kader van het GLB.

Stimuleren en delen van kennis, innovatie en digitalisering in de landbouw en in plattelandsgebieden, en aanmoedigen van het gebruik ervan

- **Het kennis- en innovatiesysteem voor de landbouw (AKIS) beter integreren**, met name door bevordering van de samenwerking tussen de actoren, het creëren van op de behoeften van landbouwers toegesneden oplossingen in interactieve EIP-AGRI-innovatieprojecten, het garanderen van een efficiënt coördinatieorgaan voor AKIS en de financiering van innovatieondersteunende diensten die aan de basis levende ideeën in innovatieve oplossingen kunnen omzetten.

2

ANALYSE VAN DE LANDBOUW EN DE PLATTELANDSONTWIKKELING IN BELGIË

De Belgische landbouw heeft de laatste jaren ingrijpende structurele veranderingen ondergaan en zowel het aantal landbouwbedrijven als de omvang van de veestapel is sinds 2005 afgenomen. Het totale aantal landbouwbedrijven in België daalde van 2005 tot 2018 van ongeveer 51 500 naar 36 200. De gemiddelde omvang van de landbouwbedrijven nam in dezelfde periode toe van 27 tot 37 hectare. De totale oppervlakte cultuurgrond daalde licht van 1,38 miljoen ha in 2005 tot 1,36 miljoen ha in 2018. In 2017 waren de voornaamste productiesectoren, uitgedrukt in productiewaarde, de varkensteelt (17,7 %), de groententeelt en tuinbouw (16,2 %), de melkproductie (16,2 %) en de rundveehouderij (12,5 %). In 2018 had de landbouw een aandeel van 0,63 % in de Belgische economie. De positie van de agrovoedingssector in de economie is veel belangrijker. De uitvoer van de landbouwsector is goed voor 5,3 % van de Belgische uitvoer, en die van de agrovoedingssector voor 14,6 %. De handel in de agrovoedingssector is in zijn geheel gezien positief (negatief met landen buiten de EU en positief binnen de EU). De plattelandsgebieden vertegenwoordigen 33 % van het totale Belgische grondgebied. De werkgelegenheidscijfers zijn iets hoger in de plattelandsgebieden en het armoedecijfer is er lager (20,9 %) dan in de steden (30,7 %).

2.1 Bijdragen aan een leefbaar landbouwincome en aan veerkracht van de landbouwbedrijven in de hele EU om de voedselzekerheid te verbeteren

In België bedroeg het landbouwincome tussen 2005 en 2019 gemiddeld ongeveer 59 % van het gemiddelde loon in de hele economie. Dit aandeel varieert van 77 % in 2007 tot 41 % in 2018 en ligt over het algemeen boven het EU-gemiddelde (behalve in 2018). Tussen 2012 en 2018 is het evenwel voortdurend gedaald, wat wijst op een groeiende kloof tussen het landbouwincome en het gemiddelde loon (zie de onderstaande grafiek)².

Het gemiddelde agrarisch factorinkome (periode 2005-2019) schommelde rond 34 400 EUR per werkende, wat boven het EU-gemiddelde ligt. Het laat echter een dalende trend zien, vooral sinds 2012³. De rechtstreekse betalingen vormden in 2018 ongeveer 27 % van het agrarisch factorinkome (relatief stabiel aandeel in de periode 2015-2018)⁴. De steun voor plattelandsontwikkeling bedraagt gemiddeld 3,5 % van het factorinkome⁵. Die steun blijft dus laag in vergelijking met de rechtstreekse betalingen, maar is van belang voor bepaalde soorten landbouw, met name rundveehouderijen.

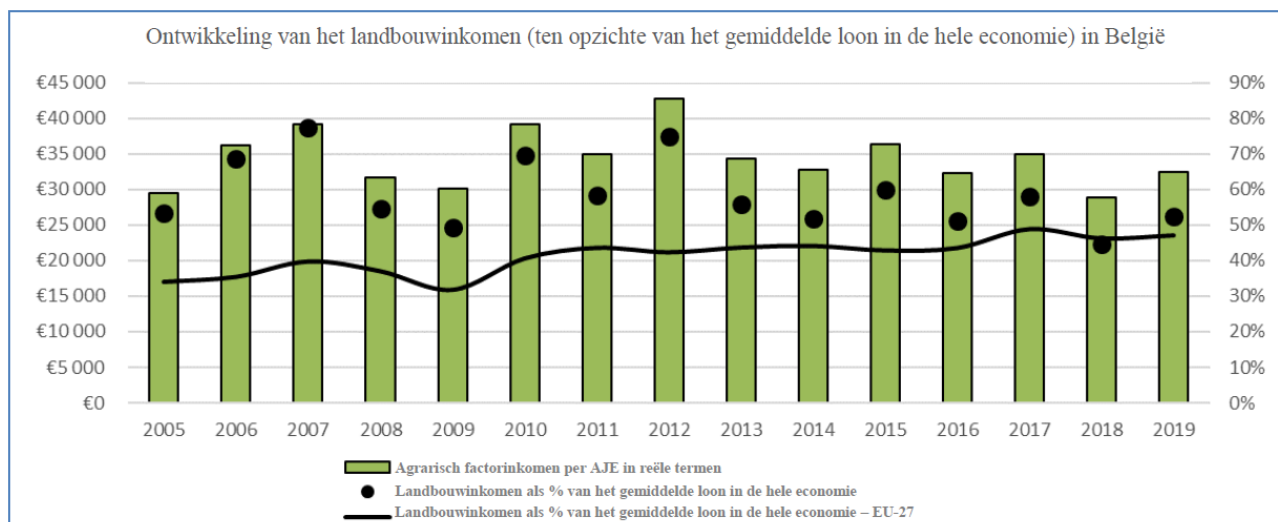
Het factorinkome neemt grosso modo toe met de fysieke omvang van de landbouwbedrijven, terwijl de rechtstreekse betalingen per hectare afnemen (tegengestelde trends)⁶. Dit kan deels verband houden met de herverdelingsbetalingen (die alleen in Wallonië worden toegepast). Toch zijn er nog steeds grote inkomensverschillen tussen kleine en middelgrote landbouwbedrijven enerzijds en grote landbouwbedrijven anderzijds.

Het inkome neemt gestaag toe met de economische omvang van de landbouwbedrijven, terwijl de rechtstreekse betalingen per hectare stijgen voor de kleine tot middelgrote landbouwbedrijven en dalen voor bedrijven van grotere economische omvang⁶.

Wat de sectoren betreft, is het inkome het hoogst voor gespecialiseerde akkerbouw- en hokdierbedrijven, terwijl de rechtstreekse betalingen per hectare daar iets lager liggen dan het gemiddelde. Het inkome is het laagst voor fruitkwekerijen, waar de rechtstreekse betalingen per hectare ongeveer de helft van het gemiddelde bedragen, en voor rundveebedrijven en gemengde veeteeltbedrijven, ondanks de hogere rechtstreekse betalingen per hectare⁶.

Daarnaast vertoont het inkome ook grote verschillen naargelang van het territoriaal gebied (d.w.z. gebieden met natuurlijke beperkingen (GNB) /niet-GNB in Wallonië). De laatste twee resultaten illustreren de verschillen in het inkome dat wordt gegenereerd door de verschillende soorten grond (met name bouwland/blijvende teelten/blijvend weiland). Het inkome is veel hoger buiten de GNB (meer dan 35 000 EUR) dan in de GNB (iets meer dan 25 000 EUR), maar de totale inkomenssteun (rechtstreekse betalingen en steun voor GNB per hectare) verschilt niet significant tussen de GNB en de niet-GNB (bijna 350 EUR per hectare)⁶.

Uit de analyse van instrumenten voor risicobeheer⁷ blijkt dat, hoewel er een reeks instrumenten is opgezet, de dekking bij een aantal daarvan beperkt is (bv. oogstverzekering beperkt tot standaardhageldekking, afwezigheid van sanitaire verzekeringen voor de veeteelt, openbare compensatieregeling die volledig wordt gefinancierd door particuliere bijdragen in de fytosanitaire sector). Bijgevolg kan dit aanbod verder worden gestimuleerd en ontwikkeld om de landbouwers meer stabiliteit te bieden. In Vlaanderen is een regeling brede weersverzekering uitgewerkt, die in 2020 van start is gegaan;

Bron: DG AGRI op basis van Eurostat⁸

2.2 Vergroten van de marktgerichtheid en van het concurrentievermogen, onder meer door sterker te focussen op onderzoek, technologie en digitalisering

Het belang van de landbouw in de Belgische economie is in de loop der jaren geleidelijk afgenomen. De bruto toegevoegde waarde van de landbouwsector bedroeg 2,28 miljard EUR in 2019 (1,96 miljard EUR in 2018)⁹ en schommelt sinds 2010 tussen 2 en 2,4 miljard EUR, met een licht negatieve trend. Het aandeel van de landbouw in de totale bruto toegevoegde waarde van de Belgische economie vertegenwoordigde in 2019 iets meer dan 0,5 %, wat lager is dan het aandeel voor de EU-27 (1,8 %).

Groenten en fruit vormen samen met vee en melk de grootste segmenten van de Belgische landbouw op basis van hun productiewaarde¹⁰, maar er bestaan geografische verschillen. De noordelijke regio (Vlaanderen) produceert meer vee en groenten en fruit, terwijl het zuiden (Wallonië) meer gericht is op akkerbouw (granen en suikerbieten). In het centrum van het land (bovenste deel van Wallonië) worden vooral granen geteeld. In Vlaanderen zijn er veel intensieve veeteeltbedrijven, terwijl er in het zuiden van Wallonië meer traditionele en kleinere veeteeltbedrijven zijn. Wallonië heeft 50 % minder grote landbouwbedrijven (met een standaardoutput¹¹ van meer dan 250 000) dan Vlaanderen. Specialisatie van landbouwbedrijven komt vaker voor in Vlaanderen, waar 88 % van alle landbouwbedrijven zich heeft gespecialiseerd, namelijk in vee (50 %, vooral rundvee), akkerbouw (26 %) of tuinbouw (12 %). Over het geheel genomen is het grootste deel van de totale Belgische productie afkomstig uit Vlaanderen, dat in 2017 goed was voor 67 % van de plantaardige productie en 76 % van de dierlijke productie¹².

De sector heeft de afgelopen tien jaar een structurele verandering ondergaan. In 2019 telde Vlaanderen 23 318 landbouwbedrijven, terwijl er 12 733 bedrijven waren in Wallonië. Het aandeel middelgrote landbouwbedrijven in België (tussen 20 en 100 hectare) ligt boven het Europese gemiddelde (53 % van de landbouwbedrijven tegenover 31 %). Het aantal kleine landbouwbedrijven neemt af, terwijl de gemiddelde omvang van de middelgrote en grote landbouwbedrijven toeneemt. Tussen 2009 en 2019 verdwenen ongeveer 8 270 landbouwbedrijven, een nettodaling van ongeveer 19 %, terwijl de gemiddelde omvang van de landbouwbedrijven in dezelfde periode met circa 30 % toenam. Deze dynamiek varieert enigszins naargelang van de regio. Tussen 2009 en 2019 is het aantal landbouwbedrijven met ongeveer 20 % gedaald in Vlaanderen en met 15 % in Wallonië. Deze dalingen vonden plaats in de categorie middelgrote of kleine landbouwbedrijven. Het aantal grote landbouwbedrijven (meer dan 50 ha) groeide tussen 2009 en

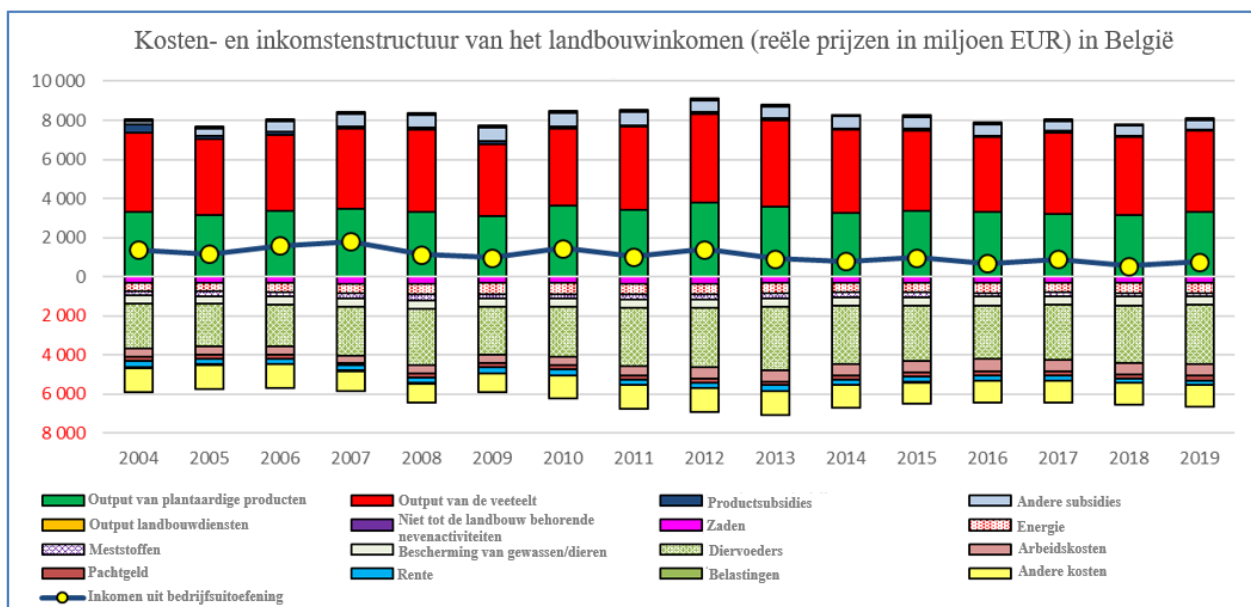
2019 met 6 %. Deze structurele verandering wordt aangejaagd door een daling van de winstgevendheid (het landbouwincome is de laatste tien jaar gestagneerd en zelfs licht gedaald), de beschikbaarheid van beter presterende landbouwtechnologieën en schaalvoordelen door grotere productieactiviteiten¹³.

Wat de productiviteit van de landbouw betreft, onderscheidt België zich van de rest van de Unie met de sterkste groei in de afgelopen jaren. Sinds 2012 is de landbouwproductiviteit in België, gemeten aan de hand van de totale factorproductiviteit, tussen 2012 en 2018 met 47 % gestegen, terwijl die in dezelfde periode met ongeveer 5 % is gestegen in de EU-27. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan een toename van zowel de arbeids- als de kapitaalproductiviteit. In 2016 waren er 17 454 voltijdse landbouwers in Wallonië en 10 656 in Vlaanderen. Wanneer daarbij gezinsleden, deeltijdlandbouwers en landbouwwerkers worden opgeteld, werkten er in 2016 in België in totaal 65 177 personen in de landbouw. Uit de beschikbare nationale statistieken¹⁴ blijkt dat het totale aantal personen dat actief is in de landbouw in België, sinds 1990 om de vijf jaar met 10 % is afgenomen, terwijl het relatieve aandeel van de arbeidskosten in de totale kostenstructuur van de sector licht is gestegen¹⁵. De ontwikkeling van de grondkosten heeft ook grote invloed gehad op de Belgische landbouw, met name in Vlaanderen, waar bouwland meer dan tweemaal zo duur kon zijn als in Wallonië¹⁶.

De investeringen in de Belgische landbouwsector, gemeten aan de hand van de bruto-investeringen in vaste activa, stagneerden tussen 2012 en 2018 op een vrij hoge waarde en bedroegen 1,1 miljard EUR in 2018. Toch vertegenwoordigen deze investeringen 57 % van de bruto toegevoegde waarde, wat aanzienlijk meer is dan het EU-27-gemiddelde (ongeveer 31 %). Dit wijst op een over het geheel genomen positieve investeringsbereidheid bij de Belgische landbouwers in vergelijking met hun Europese collega's. Algemeen genomen komt het grootste deel van de Belgische bruto-investeringen in vaste activa van Vlaanderen, dat in 2017 goed was voor 77 %. In 2018 was 11 % van de EU-steun voor plattelandsontwikkeling bestemd voor herstructurering en modernisering. De vraag naar landbouwfinanciering is groot: in 2017 vroeg een op de drie landbouwbedrijven een lening of een kredietlijn aan¹⁷. Aan deze vraag beantwoordt een even groot financieringsaanbod, dat door gespecialiseerde banken wordt beheerd en wordt verstrekt in de vorm van op maat gesneden financiële producten. Dit neemt evenwel niet weg dat het financieringstekort in de Belgische landbouwsector in 2017 naar raming tussen 137 en 194 miljoen EUR bedroeg¹⁸. Deze kloof is het grootst voor kleine en middelgrote landbouwbedrijven en heeft vooral betrekking op de toegang tot langlopende leningen.

In Vlaanderen wordt precisielandbouw op vrij grote schaal toegepast. Uit een recente studie die in Vlaanderen is uitgevoerd, blijkt dat 57 % van de land- en tuinbouwers die op de enquête hadden gereageerd, zelf of via een loonwerker precisielandbouwtechnieken op zijn bedrijf toepast of dat zeer waarschijnlijk zal doen binnen een termijn van vijf jaar. In de sectoren akkerbouw, melkvee, varkens en pluimvee gaat het zelfs om meer dan 66 %. Er wordt vooral een beroep gedaan op gps in de plantaardige productie en op opbrengstregistratie in de dierlijke productie. Veelal ontbreekt een systeem voor informatiemanagement¹⁹.

De sector is goed geïntegreerd in de internationale markten. Hoewel de landbouw een klein onderdeel van de Belgische economie is, zijn veel subsectoren goed geïntegreerd in de Europese en internationale markten (bv. granen, suikerbieten, vlees, melk, oliehoudende zaden). In 2019 was de uitvoer uit de landbouwsector goed voor 5,3 % van de Belgische uitvoer (11,4 % indien de uitvoer van voedingsmiddelen, dranken en tabak wordt meegerekend)²⁰ en de handelsbalans voor landbouwproducten is de afgelopen tien jaar verbeterd. Deze integratie weerspiegelt een geavanceerde ontwikkeling van de afzetinfrastructuur, de nabijheid van een belangrijke Europese haven (Antwerpen) en verbindingen met de waardeketenlaag van de agrovoedingsverwerking.

Bron: Eurostat. Economic Accounts for Agriculture [[aact_eaa01](#)]

2.3 Verbeteren van de positie van de landbouwers in de waardeketen

Het aandeel van de landbouw in de toegevoegde waarde in de voedselvoorzieningsketen in België schommelt tussen 12 en 14 %, d.w.z. ongeveer de helft van het EU-gemiddelde van circa 24 %²¹, en terwijl de absolute bruto toegevoegde waarde in de verschillende stadia van de voedselvoorzieningsketen toeneemt, stagneert de toegevoegde waarde die door de producenten wordt gecreëerd. De landbouwers kunnen het landbouwkomen niet in lijn houden met de stijging van de lonen in de andere sectoren²². Om deze trend tegen te gaan zouden de landbouwers meer downstreamactiviteiten kunnen ontplooiën, d.w.z. verticaal integreren, of zouden zij kunnen innoveren en markten voor nieuwe landbouwproducten ontwikkelen. Toetreding tot producentenorganisaties (PO's) die daartoe de kritische massa en het menselijke en financiële kapitaal bezitten, zou een oplossing kunnen zijn.

De veehouderij genereert 57 % van de Belgische landbouwoutput; in de gewassector leveren groenten en tuinbouw de grootste bijdrage²³. In de “van boer tot bord”-strategie van de Commissie wordt gepleit voor een meer plantaardig voedingspatroon met meer groenten en fruit en voor meer dierenwelzijn. De landbouwers zouden op een meer op planten gebaseerde productie kunnen overstappen en de productie van groenten en fruit verder kunnen uitbreiden. Bij de veeteelt zouden zij de focus kunnen verleggen van kwantiteit naar kwaliteit. Dit alles zou leiden tot een kleinere milieu- en klimaatvoetafdruk en een veel groter dierenwelzijn dan het EU-gemiddelde.

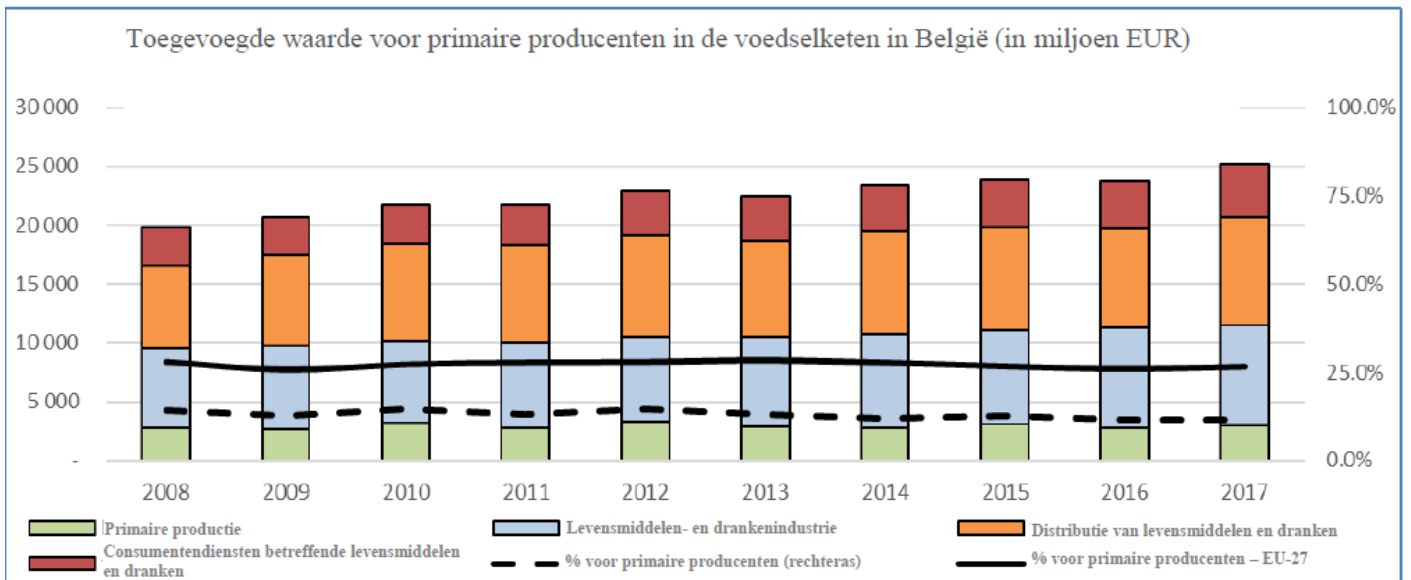
In vergelijking met andere lidstaten heeft België veel erkende PO's (meer in Vlaanderen dan in Wallonië). Vele daarvan zijn ook groot genoeg om de positie van hun leden ten opzichte van de downstreammarktdeelnemers te versterken²⁴. Toch zou België, aangezien de PO's in de sector groenten en fruit geconcentreerd zijn, de oprichting en erkenning van PO's ook in andere sectoren kunnen aanmoedigen. België heeft twee brancheorganisaties erkend en voor enkele andere brancheorganisaties zal de erkenning niet lang meer op zich laten wachten: de verticale samenwerking kan verder worden verbeterd door de verdere ontwikkeling van brancheorganisaties.

De goede marktpositie van sommige Belgische PO's in de sector groenten en fruit stelt hen in staat ambitieuze bedrijfsstrategieën uit te werken, bijvoorbeeld op het gebied van onderzoek en experimentele productie, om hun leiderspositie in de groentenproductie te verdedigen.

België heeft slechts beperkte wetgeving inzake oneerlijke handelspraktijken²⁵, waardoor het voor dit land des te belangrijker is Richtlijn (EU) 2019/633 volledig om te zetten en de daarmee verband houdende maatregelen zo snel mogelijk toe te passen. Hoewel de prijstransmissie in de hele voedselvoorzieningsketen in België vrij soepel lijkt te verlopen^{26,27}, zou België de markttransparantie verder kunnen verbeteren door marktinformatie te melden die verder gaat dan de wettelijke minimumvereisten van Uitvoeringsverordening (EU) 2019/1746.

De Belgische landbouwsector maakt relatief weinig gebruik van de “geografische aanduidingen” van de EU, die gericht zijn op hooggeprijsde nichemarkten, en zou meer aandacht kunnen besteden aan de EU-kwaliteitsregelingen om meer toegevoegde waarde voor landbouwers te creëren²⁸. België zou zich meer kunnen richten op deze nichemarkten en -producten, of zich meer kunnen toeleggen op de productie van de gezonde producten (fruit, groenten, dierlijke producten met verlaagd zout- en vetgehalte) waar de “van boer tot bord”-strategie om vraagt (zie hierboven), dit alles tegen concurrerende prijzen die deze producten toegankelijk maken voor iedereen.

De biologische landbouw is in Wallonië goed ontwikkeld in vergelijking met het EU-gemiddelde (11 % van het landbouwareaal tegenover een EU-27-gemiddelde van 8 %)²⁹. In Vlaanderen bestrijkt de biologische landbouw minder dan 2 % van het landbouwareaal.

Bron: Europese Commissie. [CAP indicators – Data explorer](#).

GLB-resultaatindicator RPI_03 Waarde voor primaire producenten in de voedselketen

2.4 Bijdragen tot matiging van en aanpassing aan klimaatverandering en tot duurzame energie

In 2018 bedroegen de broeikasgasemissies van de landbouwsector in België ongeveer 10 miljoen ton CO₂-equivalent en vertegenwoordigden zij ongeveer 8 %³⁰ van de totale broeikasgasemissies in België. Sinds 1990 zijn zij met 18,6 %³¹ gedaald, met name als gevolg van de daling van de emissies uit darmgisting (die verband houdt met de inkrimping van het beslag, maar ook met de overschakeling van melkvee op fokrunderen) en van de daling van de emissies van landbouwgronden (minder gebruik van minerale meststoffen en minder vee, waardoor de stikstofuitscheiding in de weiden vermindert). Deze daling vertraagde echter tussen 2005 en 2013 (- 4 %) en de uitstoot is sindsdien zelfs gestegen (+ 1 %). In 2018 hield 46 %³² van de emissies van de landbouwsector in België verband met darmgisting van vee, 33 % met landbouwgronden (meststoffen) en 19 % met mestbeheer. Gemeten per eenheid productiefactoren liggen deze emissies dicht bij het Europese gemiddelde, met uitzondering van die van de landbouwgronden, die veel hoger zijn (2,42 ton CO₂-equivalent per hectare tegenover 0,94 ton CO₂-equivalent per ha in de EU-27). Wat landbouwgronden betreft, moet worden vermeld dat de broeikasgasemissies van akkerland tussen 2013 en 2018 met 8,68 % zijn toegenomen. Veengebieden beslaan slechts 0,8 %³³ van de bodem in België.

Bodemafdekking heeft een grote impact op koolstofputten in landbouwgrond. De oppervlakte cultuurgrond in België (1,33 miljoen ha) is tussen 2000 en 2015 met 5 % afgenomen. Blijvend grasland (35 % van de totale oppervlakte cultuurgrond) is een "hotspot" van koolstofvoorraden die tussen 2013 en 2017 met 6 %³⁴ is afgenomen; het is evenwel nog steeds een koolstofput in België (- 0,8 miljoen ton CO₂-equivalent in 2018). Tot slot vormen de verandering in landgebruik en de bosbouw over het geheel genomen een koolstofput (- 1 015 miljoen ton CO₂-equivalent in 2018). Bosgrond is de belangrijkste koolstofput (- 1 252 miljoen ton CO₂-equivalent in 2018)³⁵.

In 2018 lag het aandeel van de productie van hernieuwbare energie uit land- en bosbouw (56 % van de totale productie van hernieuwbare energie in België³⁶) iets boven het EU-gemiddelde (52 %). 37 % van de hernieuwbare energie komt uit de bosbouwsector en 19 % uit de landbouw. In 2016 was de binnenlandse energieproductie uit van anaerobe gisting afkomstige biogassen per grootvee-eenheid gelijk aan 1,99 gigajoule ha⁻¹ (EU: 3,93)³⁷.

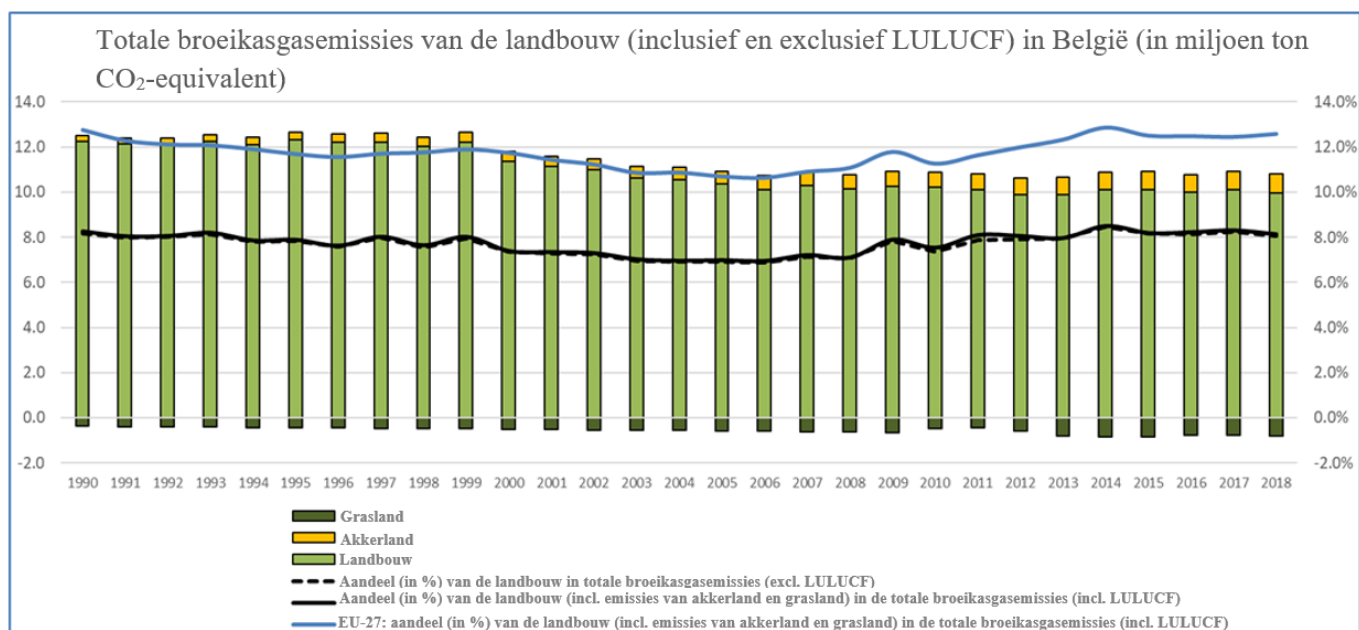
Het eindenergieverbruik door land- en bosbouw per hectare cultuurgrond (2018) bedroeg in totaal 584 GJ (EU: 168 GJ)³⁸. Het energieverbruik in België voor land- en bosbouw bedraagt 2,4 % van het totale eindenergieverbruik (2,9 % in de EU). Het rechtstreekse energiegebruik in de voedselverwerking vertegenwoordigt 4,8 % van het totale eindenergieverbruik (2,9 % in de EU)³⁹.

In 2017 waren agromilieuklimaatmaatregelen van toepassing op 6 % van het fysieke areaal (EU-gemiddelde: 15 %). België beoogt aan het einde van de programmeringsperiode uit te komen op 12 %⁴⁰.

Het Belgische lucht-klimaat-energieplan is opgezet rond vier actieassen: 1 – Duurzaam beheer van productiemiddelen (beperking van het gebruik van pesticiden; verbetering van de wijze waarop meststoffen worden toegediend en gebruikt met het oog op vermindering van de stikstofemissies; verbetering van de voorwaarden en de infrastructuur voor de opslag van dierlijke mest); 2 – Bevordering van het gebruik van milieuneutralere brandstoffen, hernieuwbare energiebronnen, hernieuwbare warmte en/of warmtekrachtkoppeling (bevordering van de ontwikkeling van vaste biomassa en biomethanisering in de landbouwsector); 3 – Territoriaal beheer (behoud van bestaande koolstofvoorraden; bevordering van lokale productie en korte toeleveringsketens); 4 – Verbetering van de energie- en milieuefficiëntie van de landbouwbedrijven.

In het Belgische aanpassingsplan worden de volgende elementen aangemerkt als actiegebieden voor de landbouw: verbetering van de bodemkwaliteit, met name het organische-stofgehalte van de bodem, optimalisering van het watergebruik en bestrijding van bodemerosie. Voor de bossen wordt de verbetering van het beheer aangemerkt, met bijzondere aandacht voor het herstel van de natuurlijke processen.

Een verhoging van de organische koolstof in de bodem zal bijdragen tot een betere bodemstructuur, waardoor er minder erosie is en het water beter wordt vastgehouden. Ook heggen en houtwallen zullen de impact van regenval, zoals erosie, helpen verminderen. Meer waterinfiltratie zal de capaciteit tegen droogte vergroten. Door diversificatie en de aanplant van nieuwe bossoorten helpt het beheer van bosgebieden en bossen de gevolgen van de klimaatverandering op te vangen

Bron: Europees Milieuagentschap. Ontleend aan Eurostat [[env air gge](#)]

2.5 Bodemerosie is in België geen groot probleem. Met 0,4 % ligt het aandeel landbouwareaal dat risico loopt op ern

Bodemerosie is in België geen groot probleem. Met 0,4 % ligt het aandeel landbouwareaal dat risico loopt op ernstige bodemerosie door water, duidelijk onder het EU-gemiddelde en het bodemverlies door erosie (minder dan 1,3 ton ha⁻¹ jaar⁻¹ in België) is lager dan de EU-waarde (2,5 ton ha⁻¹ jaar⁻¹)⁴¹.

In 2017 bedroeg het bodemverlies door erosie in Wallonië 1,6 ton ha⁻¹ jaar⁻¹. Toch bestaat er in sommige beteelde gebieden (boven de Maas) een groter risico op bodemaantasting wegens het lage gehalte aan organische stoffen in de bodem. In de periode 2004-2014 bevatte 22 % van de oppervlakte cultuurgrond minder dan 1,15 % organisch materiaal. Op basis van het cijfer van 2015 kan **Bevorderen van duurzame ontwikkeling en efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem en lucht** de erosie in hotspotgebieden meer dan 10 ton per ha bedragen. In Vlaanderen is de impact van bodemerosie vermeden dankzij de vereisten waaraan de landbouwpraktijken moeten voldoen, met name in de meer kwetsbare zandgebieden in het zuiden van de regio.

Het gemiddeld gehalte aan organische koolstof in de bodem van bouwland in België bedraagt 24 g/kg (EU-gemiddelde: 43,1 g/kg).

In België overheerst de conventionele grondbewerking (80 % van het bewerkbare areaal) en een verschuiving naar niet-kerende/geen bodembewerking zou positieve effecten hebben op het nutriëntenbeheer en de bodemkwaliteit. Het effect van de bodembeheerpraktijken kan worden vergroot door deze te koppelen aan onderzoeks-, innovatie- en demonstratieactiviteiten in het kader van de komende Horizon Europa-missie inzake bodemgezondheid.

Wat de waterkwaliteit betreft, geeft de geraamde nutriëntenbalans voor België sinds 2006 een neerwaartse trend te zien (ook al legt België de Commissie geen bruttonutriëntenbalansen voor en wordt het daartoe aangemoedigd)⁴². Niettemin blijkt uit ramingen dat het nutriëntenoverschot nog steeds zeer hoog is en aanzienlijk boven het EU-gemiddelde ligt (136 kg N/ha/jaar, meer dan het dubbele van het EU-gemiddelde in 2015). Met Nederland maakt België deel uit van de groep lidstaten met het hoogste stikstofoverschot in de EU-27⁴³.

Ondanks enige verbetering op het gebied van fosfor, waar België de trend van de EU (5 kg/ha) volgt, wordt het fosforgehalte nog steeds geacht een van de hoogste in de EU te zijn. Malta, Nederland, België, Denemarken, Cyprus en Ierland hebben de hoogste veedichtheid in de EU en de hoogste mesttoevoer per ha, met meer dan 14 kg fosfor per ha per jaar.

Wat de waterproblematiek betreft, blijkt uit de beoordeling van het tweede stroomgebiedbeheerplan⁴⁴ uit hoofde van de kaderrichtlijn water dat meer dan 70 % van de oppervlaktewaterlichamen zich in een milieutoestand bevond die minder dan “goed” was en dat zo goed als alle oppervlaktewaterlichamen geen goede chemische toestand hadden. 10 % van het grondwater had geen goede kwantitatieve toestand en 59 % geen goede chemische toestand. Diffuse verontreiniging door de landbouw komt naar voren als de grootste vorm van belasting voor zowel het oppervlakte- als het grondwater. Daarbij heeft nutriëntenverontreiniging de grootste impact op 65 % van het oppervlaktewater en op 44 % van het grondwater en is nitraat de belangrijkste verontreinigende stof die verhindert dat het grondwater een goede chemische toestand bereikt. Daarnaast had ook chemische verontreiniging een aanzienlijke impact op 39 % van het oppervlaktewater en op 36 % van het grondwater.

Wat de nitraatconcentratie in het grondwater betreft, had 20 % van de waterlichamen in 2019 een slechte kwaliteitsstatus, met registraties in de meetstations van meer dan 50 mg per liter.

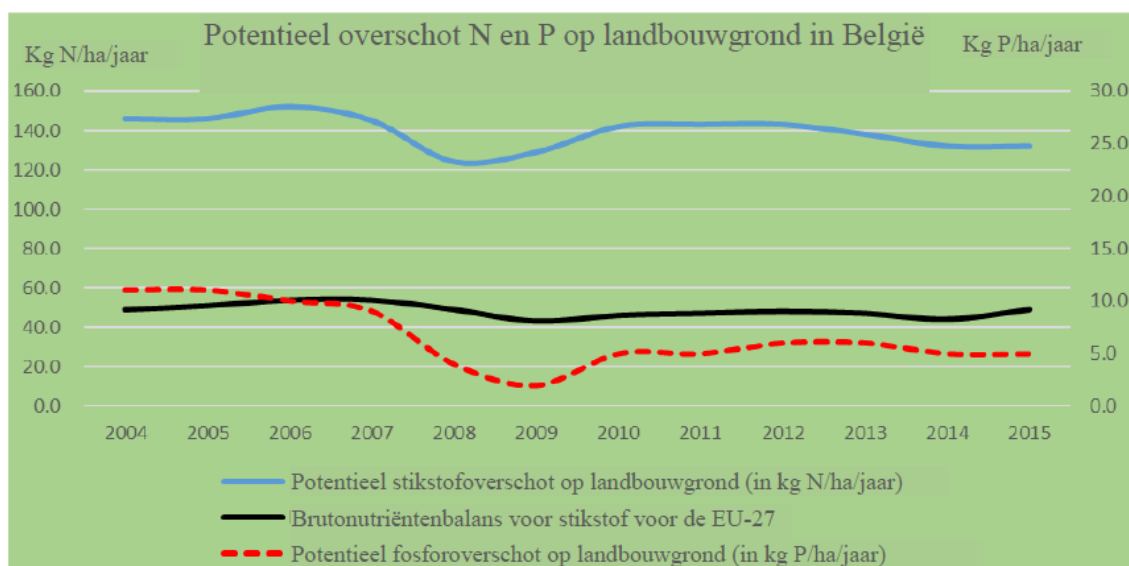
Ook voor het oppervlaktewater is de nitraatconcentratie in Vlaanderen nog steeds zorgwekkend. In de periode 2012-2016 bleef het percentage bemonsteringspunten met ten minste één resultaat van meer dan 50 mg/l stabiel op ongeveer 20 %; in het winterjaar 2017-2018 steeg dit tot 28 %, waarna het door verdere achteruitgang in het winterjaar 2018-2019 uitkwam op 38 %⁴⁵.

Over de waterhoeveelheid zijn geen gegevens beschikbaar op basis van de waterexploitatie-index (WEI) van 2018. In 2016 was slechts 1,8 % van de totale oppervlakte cultuurgrond irrigeerbaar⁴⁶. Ongeveer 90 % van de grondwaterlichamen bevindt zich in een goede kwantitatieve toestand als bedoeld in de kaderrichtlijn water, en 10 % heeft geen goede toestand. In de beoordeling van het tweede stroomgebiedbeheerplan komt wateronttrekking naar voren als een vorm van belasting in sommige stroomgebieddistricten (Maas, Schelde en Schelde (deel van het district dat in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ligt)).

Wat de luchtkwaliteit betreft, is de landbouw, van de verschillende bronnen van niet-CO₂-luchtverontreinigende stoffen, de belangrijkste bron van ammoniakemissies (93 %).

België heeft in 2018 in totaal bijna 70 kiloton ammoniakemissies gerapporteerd. De ammoniakemissies van de landbouw zijn in de periode 2005-2018 licht gedaald met bijna 10 %. Dit betekent dat België in 2018 emissies heeft gerapporteerd die lager liggen dan de voor 2020-2029 aangegeven emissiereductieverbintenis; de daadwerkelijke naleving van de emissiereductieverbintenissen voor 2020 kan echter pas worden gecontroleerd wanneer de gegevens over 2020 in 2022 gerapporteerd zullen zijn.

In Wallonië zijn de ammoniakemissies van de landbouwsector (goed voor 26 kiloton in 2017) met 20 % gedaald ten opzichte van 1990. In Vlaanderen zijn de ammoniakemissies met 56 % gedaald ten opzichte van 1990. Dit is het resultaat van een actief beleid in Vlaanderen voor mestopslag en -behandeling en van een inkrimping van het beslag

Bron: Eurostat. [aei_pr_gnb]⁴⁷

2.6 Bijdragen tot de bescherming van de biodiversiteit, versterken van ecosysteemdiensten en in stand houden van habitats en landschappen

Ierland De Vlaamse landbouw is gebaseerd op een zeer intensief model, wat directe gevolgen heeft voor de uitstoot van broeikasgassen, de lucht, de bodem en de waterkwaliteit. De Green Deal heeft tot doel de impact van de landbouw op de natuurlijke hulpbronnen te verminderen en te elimineren. Met name met het oog op de biodiversiteit zullen bijzondere inspanningen nodig zijn.

De vogelindexen vertonen nog steeds een dalende trend, met name voor de akker- en weidevogels (1995-2004: - 28 %, 2004-2011: - 14 %, 2011-2018: - 31 %). In Vlaanderen en Wallonië daalden de akker- en weidevogelindexen aanzienlijk (respectievelijk met 12 % en 40 % voor de periode 2010-2019⁴⁸). De index voor akker- en weidevogels in Wallonië⁴⁹ is tussen 1990 en 2017 met 3 % per jaar gedaald⁵⁰.

De bijensterfte neemt nog steeds toe, maar Vlaanderen kon dit fenomeen de afgelopen jaren beperken. (In de voorbije drie winters veranderde de Vlaamse bijensterfte in gunstige zin en nu ligt die dicht bij 10 %, tegenover 32,4 % in 2012-2013).

De relatief lage dekking van het Natura 2000-netwerk in België weerspiegelt de hoge bevolkingsdichtheid, de sterke mate van verstedelijking en de intensiteit van het landgebruik, met name in het centrale en het noordelijke deel van het land. Terwijl de Natura 2000-gebieden ongeveer 12,7 % van het Belgische grondgebied beslaan (Wallonië 13 %, Vlaanderen 12 %), verschilt het type landareaal dat in dat netwerk is opgenomen, in Wallonië sterk van dat in Vlaanderen. In Wallonië bestaan de Natura 2000-gebieden voor 70 % uit bos, voor 14 % uit blijvend grasland en voor 2 % uit bouwland, terwijl de overige gebieden niet-productieve open ruimten zijn. In Vlaanderen daarentegen bestaan de Natura 2000-gebieden voor 40 % uit landbouwgrond. Op nationaal niveau is 7 % van het landbouwareaal en 35 % van het bosareaal beschermd in het kader van Natura 2000. Het aandeel Natura 2000-gebieden is dan wel vergelijkbaar voor Wallonië en Vlaanderen, maar de spreiding van de Natura 2000-gebieden over de (landbouw)gronden laat de intensievere productie in Vlaanderen en het grote belang van bossen in Wallonië zien. Met name voor Vlaanderen is, wegens de intensiteit van de productie en de versnippering van de gebieden, herstel van gebieden voor biodiversiteit buiten de Natura 2000-zones noodzakelijk. Vlaanderen heeft onlangs zijn rechtskader uit hoofde van de habitat- en vogelrichtlijn versterkt door voor de meeste gebieden specifieke instandhoudingsdoelstellingen vast te stellen, wat in Wallonië niet het geval is⁵¹.

Staat van instandhouding van habitats zoals vermeld in de habitatrichtlijn: in België bevindt 100 % van de landbouwhabitats (grasland) zich in een ongunstige staat en heeft 88 % van het grasland een ongunstige tot slechte staat van instandhouding⁵². In Wallonië (verslag EU-habitatrichtlijn 2013-2018⁵³) zorgt de landbouw voor de grootste druk op 38 % van de habitats in de continentale biogeografische zone en op 70 % in de Atlantische biogeografische zone. In het Vlaamse prioritaire actiekader worden veel door de landbouw veroorzaakte vormen van druk en bedreigingen als bijzonder significant aangemerkt, waaronder verzuring en eutrofiëring via de lucht of door vee en uitdroging en eutrofiëring via het grondwater, door drainage, kunstmest of vee. De afgelopen jaren (2013-2019) hebben in Vlaanderen significante verbeteringen plaatsgevonden. Toch zijn er, op basis van de gegevens van 2019, voor de soorten die habitatbescherming genieten, in geen van beide regio's duidelijke positieve trends geregistreerd.

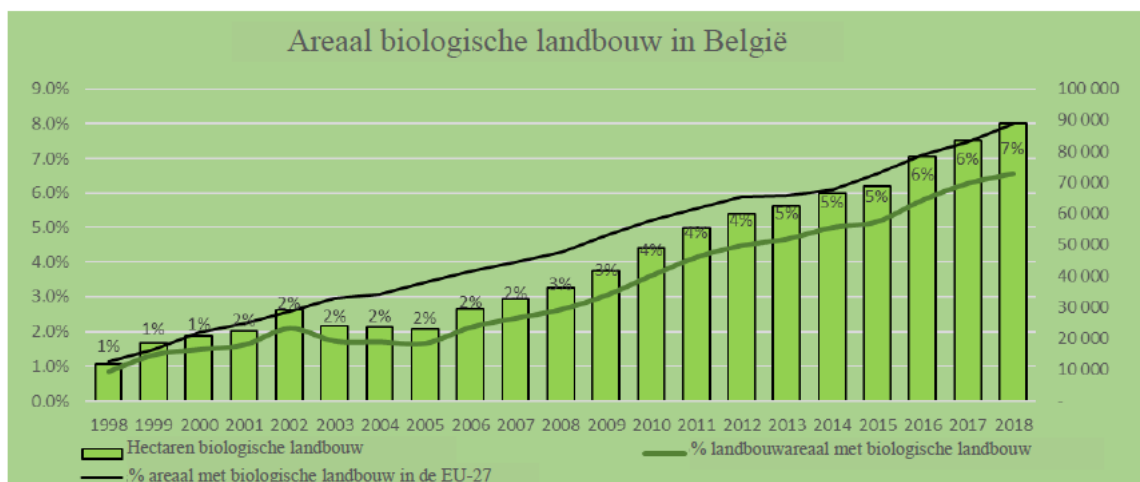
Braakliggend land en landschapselementen vertegenwoordigen samen slechts een klein aandeel (1,4 %) van het totale landbouwareaal⁵⁴. In het kader van de randvoorwaarden heeft België landschapselementen zoals heggen en boomrijen beschermd, weliswaar met enige regionale verschillen. Hoewel België toestaat dat dergelijke beschermde landschapselementen worden aangemerkt als ecologische aandachtsgebieden in het kader van de regeling voor rechtstreekse betalingen, voldoen de meeste landbouwers aan hun verplichtingen inzake ecologische aandachtsgebieden met vanggewassen (98 %), wat niet de beste manier is om de instandhouding van biotopen met een hoge biodiversiteit te waarborgen.

Op nationaal niveau heeft België slechts 37 % van zijn blijvend grasland dat onder Natura 2000 valt, aangewezen als ecologisch kwetsbaar blijvend grasland, waarvoor in het kader van de regeling voor rechtstreekse steunverlening volledige bescherming geldt (mag niet worden geploegd of omgezet), terwijl het EU-gemiddelde voor in het kader van Natura 2000 aangewezen blijvend grasland 55 % bedraagt⁵⁵.

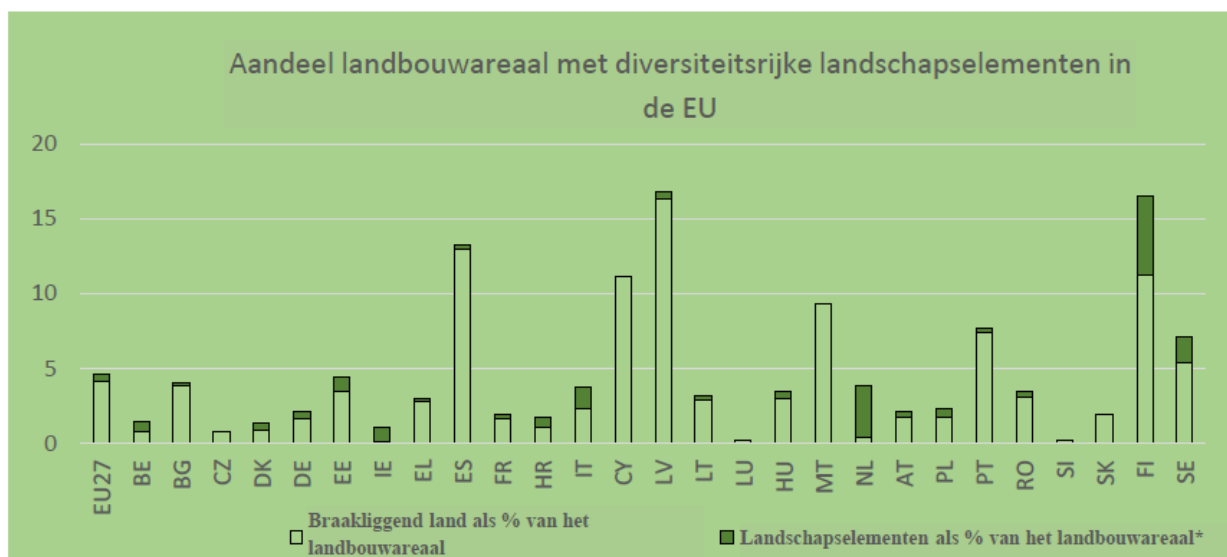
Het areaal biologische landbouw ligt in België (6,6 %) iets onder het EU-gemiddelde (8 %)⁵⁶. Opgesplitst over de gewesten bedraagt het areaal biologische landbouw (gecertificeerd of in omschakeling) in Wallonië 81 087 ha, of 11 % van het totale landbouwareaal, terwijl dit in Vlaanderen 7 912 ha bedraagt, of 1,3 % van het landbouwareaal⁵⁷.

Het aandeel grond onder beheerscontracten ter ondersteuning van de biodiversiteit en/of landschappen en bossen is in België vrij laag: 9 % voor landbouwgronden en 2 % voor bossen⁵⁸. België verricht momenteel verschillende acties ten behoeve van de biodiversiteit. Wallonië creëert 5 000 ha natuurrezervaten en legt 4 000 km heggen aan. Het plattelandsontwikkelingsprogramma van Vlaanderen biedt steun voor niet-productieve elementen zoals heggen en voor Natura 2000-gebieden, bebossing en herbebossing en

agromilieuklimaatmaatregelen. De vraag is of dit alles voldoende zal zijn om de ambitieuze doelstellingen van de Green Deal te verwezenlijken.

Bron: Eurostat [[org_cropar_h1](#)] and [[org_cropar](#)]

Bron: DG AGRI, gebaseerd op Eurostat, en Gemeenschappelijk Centrum voor Onderzoek, gebaseerd op het Lucas-onderzoek⁵⁹.

* Lineaire elementen die hier in aanmerking zijn genomen: grasranden, struikranden, alleenstaande bomen, kreupelhout, bomenrijen, heggen en sloten. Deze raming moet met omzichtigheid worden behandeld wegens methodologische voorbehouden.

2.7 Aantrekken van jonge landbouwers en vergemakkelijken van bedrijfsontwikkeling in plattelandsgebieden

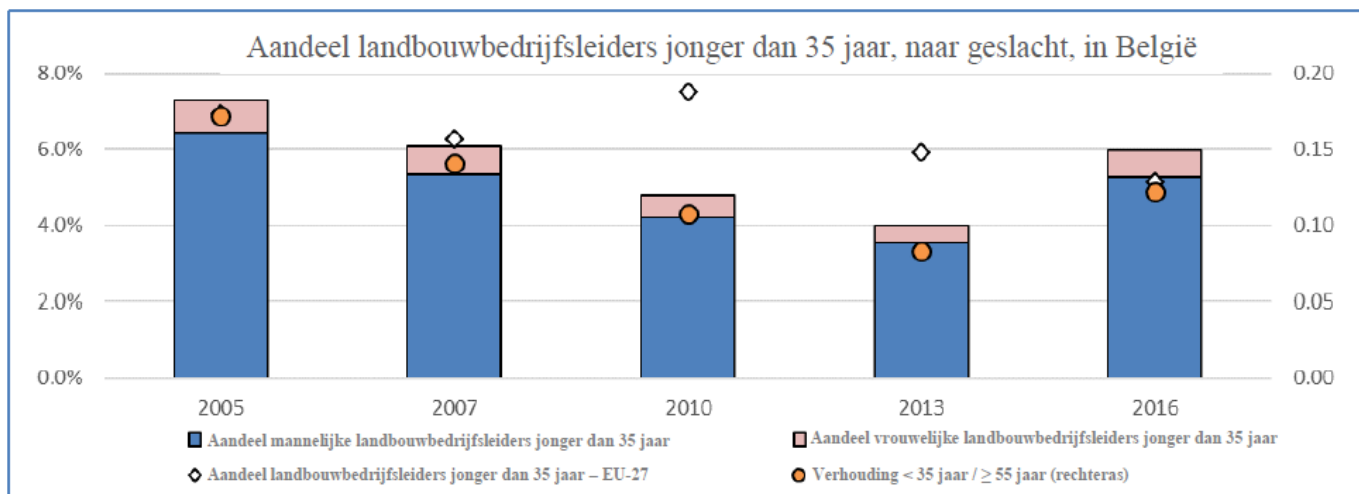
Zoals de andere landen in de EU wordt België geconfronteerd met een vergrijzende landbouwbevolking. In 2016 bedroeg het aandeel jonge landbouwers (< 35 jaar) 6 % van het totale aantal landbouwbedrijfsleiders; daarmee ligt België boven het EU-gemiddelde (5,1 %) ⁶⁰. Terwijl de EU tussen 2010 en 2016 een dalende trend liet zien, vertoonde België tussen 2013 en 2016 een stijging ⁶³. In 2016 lag ook de verhouding tussen landbouwbedrijfsleiders jonger dan 35 jaar en landbouwers ouder dan 55 jaar (0,12) boven het EU-gemiddelde (0,09) ⁶⁰. In datzelfde jaar waren de jonge vrouwelijke bedrijfsleiders goed voor 11,6 % van de bedrijfsleiders < 35 jaar ⁶⁰ (zie grafiek); daarmee ligt België onder

het EU-gemiddelde (23,3 % in 2016). In de periode 2005-2016 is die genderverhouding niet verbeterd of verslechterd (net als de gemiddelde genderverhouding in de EU).

Wat de algemene trends voor de klassen < 35 (2005-2016) betreft, is het aantal landbouwbedrijven gedaald (met ruwweg - 40 %), is het gemiddelde areaal per landbouwbedrijf toegenomen (met ruwweg 35 %) en is de standaardoutput gestegen (met ruwweg 70 %). Soortgelijke trends worden evenwel voor alle leeftijdsklassen waargenomen, maar met een verschillende intensiteit⁶¹. In 2018 vertegenwoordigde het aantal landbouwbedrijven in de leeftijdsklassen < 40 ongeveer 11 % van het totale aantal landbouwbedrijven (6 % voor klasse < 35; 5 % voor de klasse 35-40)⁶⁰. Voor dat jaar bedraagt het gemiddelde areaal per landbouwbedrijf 48 ha voor de klasse < 35 (52 ha voor de klassen > 35; het hoogste areaal is dat voor de klasse 35-40, nl. 59 ha)⁶⁰. Voorts is in 2018 ook de economische omvang van de landbouwbedrijven het hoogst voor de klassen < 40 (346 000 EUR voor < 35; 378 000 EUR voor de klasse 35-40). Hiermee ligt België ruimschoots boven het EU-gemiddelde⁶⁰.

Net als in de rest van de EU is er een algemeen gebrek aan nieuwkomers in de landbouw omdat de baan weinig aantrekkelijk is⁶². Toegang tot grond is een van de belangrijkste obstakels om landbouwer te worden in België. Grondverkoop is schaars en de landbouwers hebben vaak regelingen getroffen lang voordat de grond te koop is. Bovendien variëren de gemiddelde grondprijzen tussen 30 000 EUR en 50 000 EUR per hectare, waardoor zij tot de hoogste in Europa behoren en buiten het bereik van de meeste nieuwkomers liggen. De meest gebruikelijke manier voor nieuwkomers om toegang tot grond te krijgen is grond te pachten, vooral omdat nieuwkomers doorgaans kleine landbouwbedrijven hebben. Nieuwkomers ondervinden echter moeilijkheden om te pachten. Wanneer de pachtovereenkomst afloopt, hebben pachters vaak al regelingen getroffen met naburige landbouwers. Bovendien zou de traditionele pachtovereenkomst rigide zijn, waardoor veel grondeigenaren aarzelen om hun grond te verpachten (ze laten de grond ongebruikt of kiezen voor kortlopende/mondelinge pachtovereenkomsten, waardoor de betrokken landbouwers in onzekerheid verkeren)⁶². Wat de onderwijsachtergrond betreft, volgt de overgrote meerderheid van de Belgische nieuwkomers in de landbouw vóór de start van hun bedrijf gespecialiseerde opleidingsprogramma's. In België is het opleidingsaanbod vrij dynamisch, met een aantal verenigingen die theoretische en praktische cursussen organiseren⁶². Het aandeel "jonge" bedrijfsleiders met minstens een basisopleiding in de landbouw in België (48 %) is hoger dan het EU-gemiddelde (32 %)⁶⁰.

België past verschillende GLB-maatregelen toe die effect hebben op de generatievernieuwing. De betalingen voor jonge landbouwers (BJL) in het kader van pijler I bedroegen in 2018 1,9 % van de financiële middelen voor rechtstreekse betalingen, dus boven het gemiddelde EU-percentages en dicht bij het maximum van 2 %⁶³. De gemiddelde BJL per begunstigde bedraagt 4 886 EUR in Wallonië en 3 835 EUR in Vlaanderen (2018)⁶³, waardoor België op de tweede plaats komt na Luxemburg (opmerking: België heeft de drempel voor betalingsrechten die voor de BJL kunnen worden geactiveerd, vastgesteld op 90 ha, d.w.z. het toegestane maximum). Bovendien is het criterium van passende vaardigheden en opleiding om toegang tot de BJT te krijgen, een stimulans om de kennis bij jonge landbouwers te vergroten. In het kader van pijler II wordt de generatievernieuwing bevorderd door middel van aanloopsteun⁶⁴, die goed is voor 8 % van de financiële middelen van het Elfpo. Daarmee werd beoogd in de periode 2014-2020 steun voor jonge landbouwers te verlenen aan 6 % van de landbouwbedrijven. Deze GLB-maatregelen gingen gepaard met verschillende nationale maatregelen die het opstarten van een bedrijf, de toegang tot grond en de generatiewissel vergemakkelijken, met name: netwerken die nieuwe landbouwers adviseren en "sponsoren"; mogelijkheid om grond te pachten van "community land trusts"; organisaties die zich toeleggen op het vergemakkelijken van de toegang tot grond voor biologische landbouwers; incubatoren voor de landbouw (d.w.z. kleine percelen grond die ter beschikking worden gesteld voor mensen die met landbouw willen experimenteren/nieuwe landbouwtechnieken willen uitproberen, hun vaardigheden willen uittesten enz.)⁶⁴.

Bron: Eurostat. [[ef m farmang](#)]

2.8 Bevorderen van de werkgelegenheid, groei, sociale inclusie en lokale ontwikkeling in plattensgebieden, met inbegrip van bio-economie en duurzame bosbouw

Overwegend rurale gebieden vertegenwoordigen 3 % van het totale Belgische grondgebied, een geringer aandeel dan het EU-gemiddelde (45 %). De intermediaire gebieden zijn goed voor 4 % (46 % op EU-niveau).

Het Waalse grondgebied bestaat voor 59 % uit overwegend rurale gebieden, voor 28,9 % uit intermediaire gebieden en voor 12,1 % uit overwegend stedelijke gebieden⁶⁵. Het Vlaamse grondgebied bestaat voor 62,6 % uit intermediaire gebieden en voor 37,4 % uit overwegend stedelijke gebieden⁶⁶.

Het aandeel van de bevolking dat in plattensgebieden woont, is kleiner dan het EU-aandeel: 8,5 % in België en 19,2 % op EU-niveau. In Wallonië woont 26,6 % van de bevolking in overwegend rurale gebieden en 35 % in intermediaire gebieden⁶⁷.

Tussen 2015 en 2019 is de bevolking in de plattensgebieden licht gestegen met 1,7 %, maar minder snel dan in de stedelijke gebieden (2,1 %). Deze trend is positiever dan het gemiddelde van de EU, waar de plattensgebieden een klein deel van hun bevolking verloren zijn (- 0,5 %). In de plattensgebieden neemt de oudere bevolking toe (met 1,3 % in vijf jaar), terwijl de jonge bevolking afneemt (met - 0,7 %)⁶⁸.

De arbeidsparticipatie in de plattensgebieden was in 2019 iets hoger (68,5 %) dan de gemiddelde arbeidsparticipatie in België (65,3 %) en is in de periode 2017-2019 gestegen met twee procentpunten. De werkgelegenheidsgraad in de plattensgebieden in België ligt zeer dicht bij het EU-gemiddelde (68,4 %). De werkgelegenheidsgraad van vrouwen is lager (66,1 %) dan die van mannen (70,9 %)⁶⁹. Het werkloosheidspercentage voor de leeftijdsgroep 15-74 jaar in de plattensgebieden (4,9 % van de beroepsbevolking) ligt onder dat voor de EU-28 (6,1 %)⁷⁰.

In de plattensgebieden is het onderwijsniveau van de bevolking vrij hoog. De verschillende onderwijsniveaus leiden in België tot de volgende werkgelegenheidscijfers (voor mannen van 20-64 jaar): tertiair onderwijs biedt 87,5 % werkgelegenheid; hoger en postsecundair 79 % en onderwijs lager dan secundair 57,8 %. De overeenkomstige opleidingsniveaus bij vrouwen bieden respectievelijk 82,5 %, 64,7 % en 42,8 %⁷¹. In vergelijking met de EU is het aandeel landbouwers dat een volledige landbouwopleiding

heeft gevolgd, groter in België. Het aandeel bedrijfsleiders met een basisopleiding in de landbouw is in België iets hoger dan in de EU⁷².

Het totale bbp per hoofd van de bevolking in België lag tussen 1995 en 2016 boven het EU-gemiddelde met ongeveer twintig indexpunten. Sinds 2003 ligt het bbp per hoofd van de bevolking in de overwegend rurale gebieden ook iets boven het bbp per hoofd van de bevolking in de EU⁷³.

De economie van de overwegend rurale gebieden is voornamelijk afhankelijk van de dienstensector, of tertiaire sector, als belangrijkste bedrijvigheid, met een aandeel in 2015 van 75,6 % van de bruto toegevoegde waarde in België tegenover 64,6 % voor de EU-28. De primaire sector in de plattlandsgebieden van België vertegenwoordigt daarentegen minder dan 2 % van de totale bruto toegevoegde waarde en ligt onder het EU-28-gemiddelde (4,2 %)⁷⁴. De secundaire sector (met inbegrip van de levensmiddelenindustrie) in de overwegend rurale gebieden van België (22,5 %) ligt onder het EU-28-gemiddelde (31,2 %). De verdeling van de werkgelegenheid per sector is als volgt: 3,2 % in het toerisme, 2,5 % in de levensmiddelenindustrie en 1,1 % in de landbouw⁷⁵.

In 2017 lag het armoedecijfer op het platteland in België (20,9 %) onder het EU-gemiddelde (24,4 %). Er zij op gewezen dat het armoedecijfer op het platteland aanzienlijk hoger is in Wallonië (26,6 %)⁷⁶.

Het totale armoedecijfer in België ligt boven het armoedecijfer in de plattlandsgebieden: mensen die in steden wonen, zijn doorgaans meer blootgesteld aan armoede dan de plattlandsbevolking (30,1 % tegenover 20,9 %)⁷⁷.

In de overwegend rurale gebieden zijn er ook aanzienlijke armoedeproblemen: 15 tot 20 % van de armsten is er sterk vertegenwoordigd⁷⁸.

In België is er sprake van een gedeeltelijke ontvolking van de dorpen. Essentiële diensten zoals medische zorg en winkels ontbreken. In sommige plattlandsgebieden is ook de mobiliteit een probleem en draagt het gebrek aan openbaar vervoer bij tot sociale uitsluiting. De zwakte op het gebied van basisdiensten is groter in Wallonië (zo hebben zes van de tien plattlandssteden te kampen met een schaarste aan huisartsen). De GLB-maatregelen dragen, via steun voor de "maisons médicales" (medische huizen) en voor multifunctionele ruimten, bij tot de verbetering van de levenskwaliteit. Door een beleid voor evenwichtige territoriale plattlandsontwikkeling pakt Vlaanderen tal van sociale kwesties aan die in zijn plattlandsgebieden waren gerezen. Sociale inclusie en plaatselijke ontwikkeling worden ondersteund door de bottom-upbenadering van Leader. Twaalf plaatselijke groepen stellen lokale ontwikkelingsstrategieën op en voeren deze uit. Deze benadering zal ruwweg 70 % van de plattlandsbevolking bestrijken en zo ongeveer 80 banen scheppen en de leefomstandigheden verbeteren.

Het Waals Gewest besteedt veel aandacht aan de ontwikkeling van de plattlandsgebieden met Leader, dat een derde van de plattlandsbevolking beoogt te bereiken door middel van lokale ontwikkelingsstrategieën die door twintig plaatselijke groepen worden opgezet; in de ondersteunde projecten zullen ook 83 banen worden gecreëerd. 21 % van de plattlandsbevolking profiteert van betere diensten of infrastructuur.

De Belgische bossen maken in totaal 23 % uit van het grondgebied en 0,3 % van de Europese bossen⁷⁹. België is het twintigste houtproducerende land in Europa. Bijna 79 % van het Belgische bosgebied bevindt zich in Wallonië en minder dan 21 % in Vlaanderen, maar de houtindustrie in Vlaanderen is bijna dubbel zo groot. Vandaag is het aandeel van de werkgelegenheid in de bosbouwsector nog steeds marginaal. In 2017 bedroeg de totale output van de bosbouw en de daarmee samenhangende nevenactiviteiten 387 miljoen EUR. Voor de EU-28 ging het in totaal om 57 788,35 miljoen EUR⁸⁰. Wat de toeristische sector betreft, zijn de veroudering van de toeristische infrastructuur en het bedreigde natuurlijke en historische erfgoed belemmeringen voor de ontwikkeling van het toerisme in Wallonië.

In 2015 bedroeg de omzet in de bio-economie 78 044 miljoen EUR en was de verdeling over de sectoren als volgt: 59 % voor biotextiel, 13 % voor biogebaseerde chemicaliën, farmaceutische producten, kunststoffen en rubber (met uitzondering van biobrandstoffen) en 10 % voor de landbouw⁸¹.

De bio-economie en de groene economie voor biogebaseerde producten, de houtsector voor bio-energie en de toeristische sector zijn in ontwikkeling en bieden goede kansen om banen te creëren. Verder neemt in Wallonië ook de agrovoedingssector uitbreiding, wat werkgelegenheid schept. In beide regio's maakt interconnectie in de plattelandsgebieden (suburbanisatie) initiatieven voor korte toeleveringsketens mogelijk.

2.9 De EU-landbouw beter laten inspelen op de maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid, onder meer wat betreft veilig, voedzaam en duurzaam voedsel en dierenwelzijn.

In 2018 In zijn strijd tegen antimicrobiële resistentie heeft België in de periode 2010–2018 de verkoop van antimicrobiële stoffen aanzienlijk kunnen doen dalen (- 37,2 %)⁸². Met 113,1 mg per populatiecorrectie-eenheid (PCE) ligt de verkoop van antimicrobiële stoffen nu onder het EU-gemiddelde van 118 mg/PCE. Toch is de verkoop nog steeds hoger dan in de naburige lidstaten, zoals Frankrijk (64,2 mg/PCE), Nederland (57,5 mg/PCE) of Duitsland (88,4 mg/PCE) met soortgelijke veehouderijstructuren. Met name in de sectoren vleeskuikens en kalveren moet de verkoop van antimicrobiële stoffen verder afnemen. Bewustmaking, gegevensverzameling en rapportage, het vaststellen van streefdoelen en het verstrekken van voldoende middelen zullen een soepele overgang naar de implementatie van de nieuwe wetgeving inzake geneesmiddelen voor diergeneeskundig gebruik bevorderen en effectief bijdragen tot de doelstelling om de totale verkoop van antimicrobiële stoffen in de EU voor landbouwhuisdieren en in de aquacultuur uiterlijk in 2030 met 50 % te verminderen.

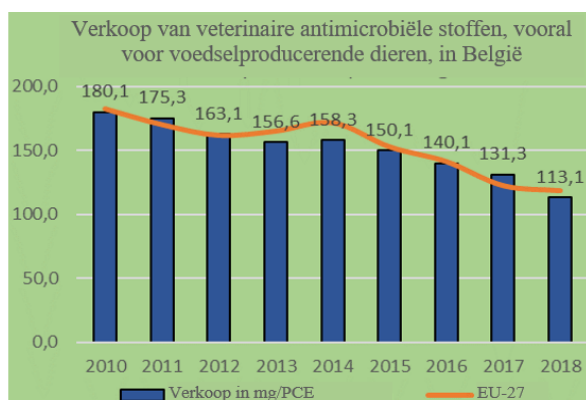
In 2018 heeft België het gebruik en de risico's van pesticiden met 28 % verminderd ten opzichte van de uitgangssituatie voor 2011–2013, zoals blijkt uit geharmoniseerde risico-indicator 1 (HRI 1). Hoewel er in 2017 sprake was van een lichte stijging, is de HRI 1-reductie sterker dan het EU-gemiddelde van 17 %⁸³. België kampt nog steeds met tekortkomingen wat betreft de handhaving die moet garanderen dat alle professionele gebruikers geïntegreerde gewasbescherming toepassen.

Er is een toenemende maatschappelijke vraag naar voedsel dat afkomstig is van dieren die worden gehouden in omstandigheden die hun welzijn respecteren. De slechte huisvestingsomstandigheden, met onvoldoende ruimte en onvoldoende verrijkingmateriaal, volstaan niet om staartbijten te ontmoedigen. Het percentage varkens met intacte staarten is sinds 2016 nauwelijks gewijzigd. Het couperen van staarten bij varkens is, hoewel het verboden is als routinemaatregel, dan ook nog steeds gebruikelijk in België⁸⁴. In intensieve landbouwmodellen kan de voortdurende druk om de melkproductie te verhogen gepaard gaan met een gebrek aan welzijn bij melkkoeien.

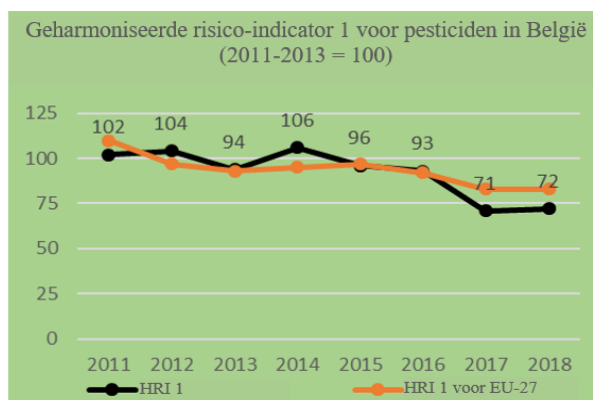
Gezondheid is een belangrijk onderdeel van het duurzame voedselsysteem dat bij de “van boer tot bord”-strategie wordt vooropgesteld. In dit verband meldt België de volgende percentages: 48,7 % voor overgewicht en 14,7 % voor obesitas, in vergelijking met de EU-cijfers van respectievelijk 52 % en 14,9 %⁸⁵. De inspanningen moeten gericht zijn op een verschuiving naar gezonde en duurzame voedingspatronen, in overeenstemming met de nationale aanbevelingen. Hierbij gaat het om evenwichtige voeding op basis van plantaardige producten, zoals volkorenproducten, peulvruchten, fruit, groenten en noten, aangevuld met passende hoeveelheden dierlijke levensmiddelen. Dit zou het aantal chronische, niet-overdraagbare ziekten bij de mens helpen verminderen en ook de impact van het voedselproductiesysteem op het milieu doen afnemen.

De regio's hebben in hun beleid⁸⁶,⁸⁷ ambitieuze streefdoelen vastgesteld om voedselverspilling en voedselverlies in de periode 2015–2025 met ten minste 30 % te verminderen, hetgeen bijdraagt tot de toezegging van de Commissie om de voedselverspilling per hoofd van de bevolking, gemeten op het niveau van de detailhandel en de consument, uiterlijk in 2030 te halveren (duurzameontwikkelingsdoelstelling 12.3). Projecten en initiatieven om voedselherverdeling en schenkingen via voedselbanken en liefdadigheidsinstellingen te vergemakkelijken, worden ondersteund, evenals onderzoek naar innovatieve technologische oplossingen en vormen van bewustmaking die het consumentengedrag moeten veranderen. Het valoriseren van de onvermijdelijke voedselverspilling die afkomstig is van de sterke

agrovoedingsindustrie in Vlaanderen, speelt in die regio een belangrijke rol. Het terugdringen van afval in de primaire sector en tijdens de voedselverwerking blijft echter een uitdaging.

Bron: DG AGRI naar Esvac, Tiende Esvac-verslag (2020)⁸⁸

Bron: Eurostat [aei_hri]⁸⁹

2.10 Horizontale doelstelling inzake kennis, innovatie en digitalisering

De werking van de kennis- en innovatiesystemen voor de landbouw (AKIS)^{90,91} is als sterk bestempeld in België, als geïntegreerd in Vlaanderen (waar verschillende netwerken van AKIS-actoren bestaan waarin kennis wordt gedeeld en samenwerkingverbanden worden aangegaan), maar als vrij versnipperd in Wallonië.

In de programmeringsperiode 2014-2020 heeft België 5 % van zijn totale financiële middelen voor plattelandsontwikkeling (Elfpo + nationale bijdrage) geprogrammeerd voor acties op het gebied van kennisoverdracht en voorlichting, adviesdiensten, bedrijfsbeheersdiensten en bedrijfsverzorgingsdiensten en het samenwerkings-EIP. Dat is meer dan het EU-28-gemiddelde van 3,7 %⁹².

Het plattelandsontwikkelingsprogramma (POP) van Vlaanderen beoogt uiterlijk in 2023 981 850 landbouwers en andere landelijke ondernemers op te leiden en 998 begunstigden te adviseren⁹³. Uit de voortgang van de uitvoering van het POP blijkt dat begin 2019 407 314 deelnemers werden opgeleid⁹⁴, wat betekent dat 41,48 % van de voor 2023 vooropgestelde doelstelling is bereikt. In 2014-2018 werd voor 26 demonstratieprojecten de laatste subsidietranche betaald. Het POP van Wallonië voorziet niet in opleiding of advies aan landbouwers.

In 2016 had 48 % van alle landbouwbedrijfsleiders in België een basisopleiding in de landbouw of een volledige landbouwopleiding gevolgd. Het aandeel landbouwers dat een volledige landbouwopleiding heeft gevolgd, is in België (21 %) groter dan in de EU (9 %). Het aandeel bedrijfsleiders met een landbouwkundige basisopleiding is in België iets hoger (27 %) dan in de EU (23 %)⁹⁵.

In het kader van het Europees Innovatiepartnerschap wil België (alleen Vlaanderen) uiterlijk in 2023 aan 53 samenwerkingsprojecten (operationele groepen) steun verlenen met een totale begroting van 598 978 EUR. Op 25 augustus 2020 waren slechts 18 operationele groepen van start gegaan en/of afgerond. De thema's waarvoor operationele groepen worden opgericht, zijn voornamelijk plaag- en ziektebestrijding en landbouwwerktuigen en -machines. Bij de operationele groepen zijn 181 partners betrokken, waaronder landbouwers (93), onderzoeksinstituten (41), andere partners (19), kmo's (17) en adviseurs (11)⁹⁶. In Vlaanderen is het budget per project zeer laag. In Wallonië ontbreekt innovatiesteun en zijn er helemaal geen operationele groepen in het kader van het EIP.

In Wallonië⁹⁷ ontbreekt het aan banden, uitwisselingen en netwerking tussen adviesstructuren. Bovendien wordt nog steeds weinig gebruikgemaakt van digitale instrumenten. Voorts kan de doorstroming van onderzoek naar praktische toepassingen worden verbeterd, zodat de onderzoeksresultaten voor de

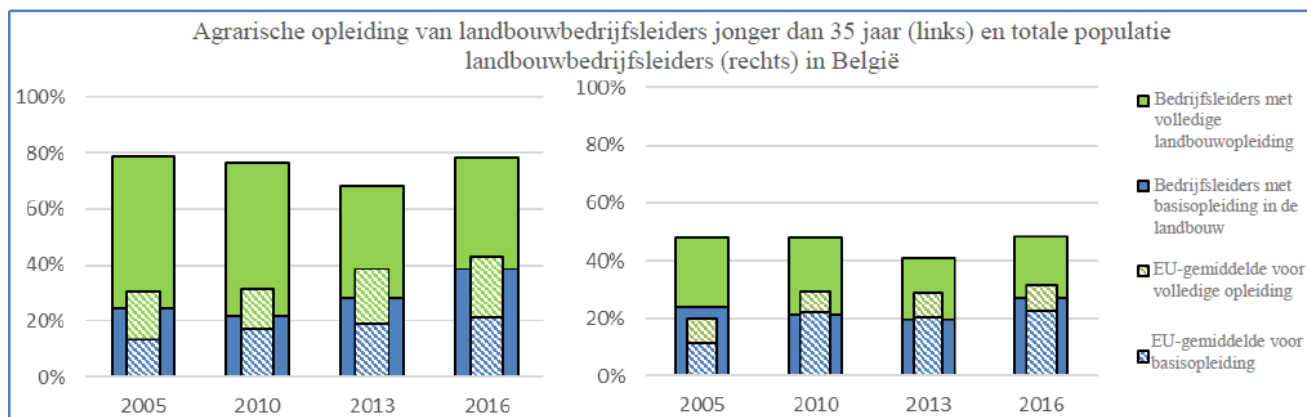
landbouwers bruikbaar worden en de toepassing ervan betaalbaar wordt. In Wallonië zijn de producenten vaak onvoldoende geïntegreerd in het kennis- en innovatiesysteem voor de landbouw (AKIS) en in onderzoeksprojecten.

Het nationaal netwerk voor het platteland (NNP)⁹⁸ van België-Vlaanderen is een van de NNP's die meer dan 50 % van alle evenementen met betrekking tot adviseurs en innovatie in de EU-28 heeft georganiseerd. In de periode 2015-2017 behaalde het NNP-Wallonië het grootste aantal publicaties (meer dan 1 000 publicaties). Op basis van deze ervaringen kan het toekomstige nationale GLB-netwerk dergelijke acties intensiveren en een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van synergie tussen het GLB en de Europese Onderzoeksruimte. Dat kan het best door nauw in contact te blijven met het nationale contactpunt voor Horizon en door een intensere verspreiding van informatie op de EIP-website. Als de informatie wordt verzameld en gedeeld, kan het GLB bovendien interventies financieren die helpen actuele wetenschappelijke informatie te benutten voor landbouwpraktijken, bijvoorbeeld via het GLB-netwerk en zijn kennisplatforms en door de oprichting van adviserende backoffices waar de meest recente kennis en innovaties worden verzameld en gedeeld met adviseurs op het terrein.

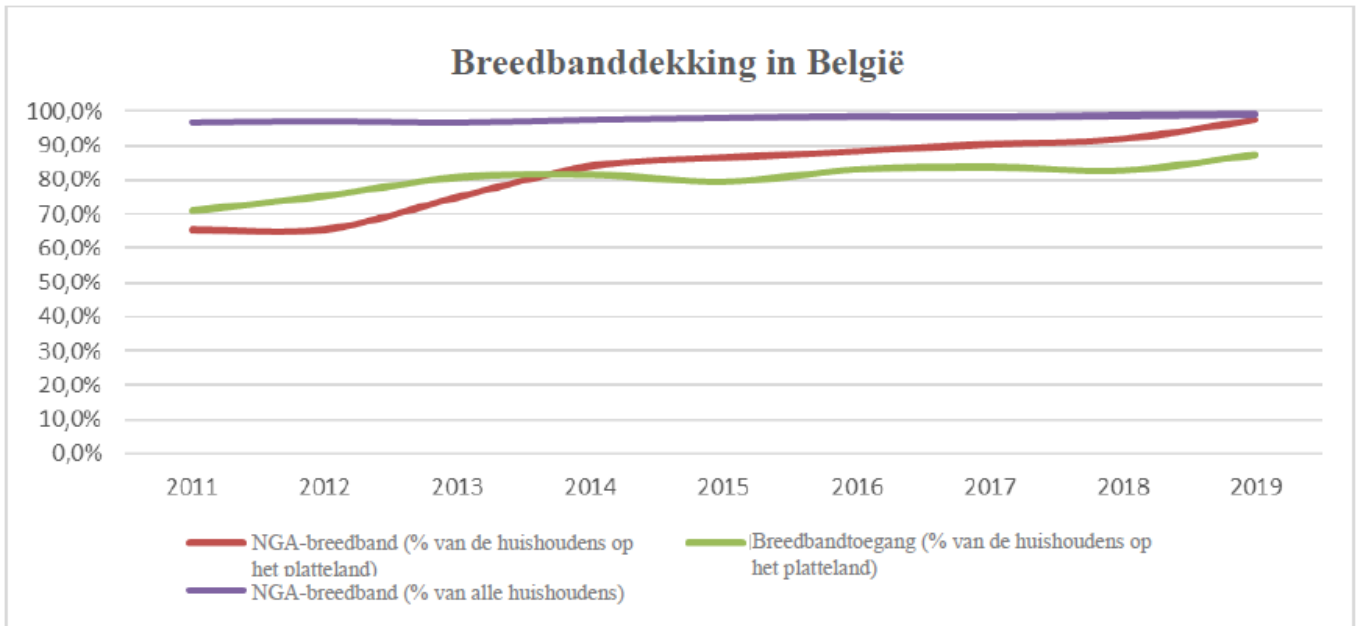
Van de 28 EU-lidstaten staat België op de 9e plaats in de index van de digitale economie en maatschappij (DESI) 2020⁹⁹. België laat voor zijn prestaties op het gebied van connectiviteit een wisselend beeld zien. Hoewel het land goed presteert bij de uitrol van snelle netwerken met zeer hoge capaciteit, loopt het achter wat betreft 5G-gereedheid. België, Cyprus en Malta zijn leiders op het gebied van de toegang tot breedband van de volgende generatie (Next Generation Access - NGA). België zet zich in om nieuwe digitale technologieën te stimuleren en strategische investeringen in digitale technologieën te verrichten via initiatieven en programma's die door de EU worden gecoördineerd. In april 2019 heeft België zich ook aangesloten bij de nieuwe Europese initiatieven inzake samenwerking ter bevordering van de digitalisering van het cultureel erfgoed en de digitalisering van de landbouw en de plattelandsgebieden. Voor België zijn acht digitale-innovatiehubs op het gebied van landbouw, jacht en bosbouw geregistreerd.

België heeft al inspanningen geleverd om digitale capaciteit tussen de sectoren op te bouwen; het land moet dit potentieel aanwenden om de digitale transitie van de landbouwsector en de plattelandsgebieden voort te zetten, met name door middel van op maat gesneden digitale oplossingen voor specifieke sectorale uitdagingen, bijvoorbeeld milieuproblemen of opleidingsinspanningen voor kleine landbouwers of doelgroepen. België-Vlaanderen heeft gekozen voor het gebruik van satellietgebaseerde middelen voor de monitoring van de uitvoering van het GLB¹⁰⁰. België-Wallonië heeft daar vooralsnog niet voor gekozen.

De Belgische plattelandsgebieden hebben over het algemeen een goede toegang tot internet: de toegang tot breedband van de volgende generatie in de plattelandsgebieden is uitstekend: in 2019 werd een dekkinggraad van 97,5 % van de plattelandshuishoudens bereikt, wat aanzienlijk meer is dan het EU-gemiddelde (59,31 %). 87 % van de huishoudens op het platteland heeft toegang tot breedband (tegenover een EU-gemiddelde van 83 %)¹⁰¹.

Bron: Eurostat [[ef m farmang](#)]

Bron: Europese Commissie, *Digital Economy and Society Index (DESI) 2020*.

- ¹ Europese Commissie, *Verslag over de vooruitgang bij de uitvoering van Richtlijn (EU) 2016/2284*, aangenomen op 26 juni 2020.
- ² Europese Commissie. GLB-contextindicator C.25 Agrarisch factorinkomen. Gebaseerd op Eurostat [[aact_eaa04](#)], [[aact_ali01](#)] en [[aact_eaa06](#)].
- ³ Europese Commissie. GLB-contextindicator C.24 Agrarische opleiding van bedrijfsleiders in de landbouw. Gebaseerd op Eurostat [[ef_mp_training](#)] en GLB-contextindicator C.26 Inkomen uit landbouwbedrijfsuitoefening. Gebaseerd op Eurostat [[aact_eaa04](#)] en [[aact_ali01](#)].
- ⁴ Europese Commissie. [CAP indicators – Data explorer](#). GLB-resultaatindicator RPI_01 Aandeel van de rechtstreekse steun in het landbouwinkomen.
- ⁵ Europese Commissie. [CAP indicators – Data explorer](#). GLB-impactindicator I.01 Inkomen uit de landbouwbedrijfsuitoefening en GLB-impactindicator I.02 Agrarisch factorinkomen.
- ⁶ Eigen berekeningen van het directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling op basis van gegevens van het ILB (informatienet inzake landbouwbedrijfsboekhoudingen) (2015) en gegevens van het CATS (Clearance of Accounts Trailing System - volgsysteem voor de goedkeuring van de rekeningen) (tot 2017), en eigen berekeningen van het directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling op basis van gegevens van het ILB (tot 2018) en van het CATS (tot 2018).
- ⁷ Directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling, Ecorys en Wageningen Economic Research, *Study on Risk management in EU agriculture*, eindverslag, 2018.
- ⁸ Directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling. *GLB-contextindicator C.25 Agrarisch factorinkomen en GLB-contextindicator C.26 Inkomen uit de landbouwbedrijfsuitoefening*. Inkomen gebaseerd op Eurostat [[aact_eaa04](#)], [[aact_ali01](#)] en [[aact_eaa06](#)], waarbij de vergoeding van de werknemers bij het inkomen uit de bedrijfsuitoefening wordt geteld, en gedeeld door het totale aantal arbeidsjaareenheden. Opmerking: de gegevens voor 2019 zijn een raming. Gemiddelde loon in de hele economie op basis van Eurostat [[nama_10_a10_e](#)] duizend gewerkte uren, berekend aan de hand van het binnenlandse begrip “werknemer”, en [[nama_10_a10](#)], item “lonen”.
- ⁹ Eurostat. [[aact_eaa01](#)].
- ¹⁰ Eurostat. [[aact_eaa06](#)].
- ¹¹ De standaardoutput (SO) van een landbouwproduct (gewas of vee) is de gemiddelde monetaire waarde van de landbouwproductie tegen de prijs af boerderij in euro.
- ¹² Eurostat. [[aact_eaa01](#)].
- ¹³ Statbel, *Kerncijfers landbouw*, 2009-2019
https://statbel.fgov.be/sites/default/files/files/documents/landbouw/NL_kerncijfers_landbouw_2019_w_e_b.pdf
- ¹⁴ Statbel, *Kerncijfers landbouw*, 2019
https://statbel.fgov.be/sites/default/files/files/documents/landbouw/NL_kerncijfers_landbouw_2019_w_e_b.pdf
- ¹⁵ Eurostat. [[lc_nstruc_r2](#)].
- ¹⁶ Eurostat. [[apri_lprc](#)].
- ¹⁷ Europese Commissie, *Financial needs in the agriculture and agri-food sectors in Belgium*, fi-compass, 2020.
- ¹⁸ Europese Commissie, *Financial needs in the agriculture and agri-food sectors in Belgium*, fi-compass, 2020.
- ¹⁹ Van Bogaert Tom, Janssens Ruben en Maertens Ellen, *Toepassing van precisielandbouwtechnieken. Een enquête bij LMN-bedrijven*, Departement Landbouw en Visserij, Brussel, 2018.
- ²⁰ Instituut voor de Nationale Rekeningen, 2020.
- ²¹ Europese Commissie. [CAP indicators – Data explorer](#). GLB-output- en resultaatindicator RPI_03 Verdeling van de bruto toegevoegde waarde over de hele voedselketen.
- ²² Europese Commissie. [CAP indicators – Data explorer](#). GLB-impactindicator I.01 Inkomen uit de landbouwbedrijfsuitoefening en GLB-impactindicator I.02 Agrarisch factorinkomen.
- ²³ Eurostat. [[aact_eaa01](#)].
- ²⁴ Arcadia International E.E.I.G., directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling, EY. *The best ways for producer organisations to be formed, carry out their activities and be supported*. Europese Commissie, Brussel, 2019, <http://doi.org/10.2762/034412>
- ²⁵ Europese Commissie. *Werkdocument van de diensten van de Commissie – Europese Commissie. Initiative to improve the food supply chain (unfair trading practices)*. SWD(2018) 92.
- ²⁶ Eurostat. [[prc_ppp_ind](#)].
- ²⁷ Eurostat. [[prc_fsc_idx](#)].
- ²⁸ Europese Commissie. [CAP indicators – Data explorer](#). GLB-output- en resultaatindicator OIH_02 Verdeling van de EU-kwaliteitsregelingen.
- ²⁹ Europese Commissie. [CAP indicators – Data explorer](#). GLB-output- en resultaatindicator OIH_03 Aantal geregistreerde gecertificeerde biologische marktdeelnemers.

- ³⁰ Europees Milieuagentschap (EMA). *EEA greenhouse gas – data viewer*. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/data-viewers/greenhouse-gases-viewer>
- ³¹ Europees Milieuagentschap (EMA). *EEA greenhouse gas – data viewer*.
- ³² Europees Milieuagentschap (EMA). *EEA greenhouse gas – data viewer*.
- ³³ International Mire Conservation Group and International Peat Society, *Mires and Peat, Volume 1*, artikel 01, ISSN 1819-754X, 2006. https://esdac.jrc.ec.europa.eu/ESDB_Archive/octop/Resources/Peatland_Per_Country.pdf
- ³⁴ Statbel, *Kerncijfers landbouw*, 2018. https://statbel.fgov.be/sites/default/files/files/documents/landbouw/NL_Kerncijfers%20landbouw_2018_Web.pdf
- ³⁵ Europees Milieuagentschap (EMA). *EEA greenhouse gas – data viewer*.
- ³⁶ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.43 Productie van hernieuwbare energie uit land- en bosbouw*. Gebaseerd op Eurostat [[nrg_bal_c](#)] en [[nrg_cb_rw](#)], en *Stratégie Grains*.
- ³⁷ Europees Milieuagentschap (EMA). *EEA greenhouse gas – data viewer*.
- ³⁸ Eurostat. [[nrg_bal_s](#)].
- ³⁹ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.44 Energiegebruik in landbouw, bosbouw en voedingsindustrie*. Gebaseerd op Eurostat [[nrg_bal_s](#)].
- ⁴⁰ Europese Commissie, *Jaarlijkse uitvoeringsverslagen België* <http://agriwiki.agri.cec.eu.int/Pages/AWLlibrary.aspx?LISTNAME=AgriWikiDocuments&ITEMID=3161>
- ⁴¹ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.42 Bodemerrosie door water*. Oorspronkelijke bron: Gemeenschappelijk Centrum voor Onderzoek.
- ⁴² Eurostat. [[aei_pr_gnb](#)].
- ⁴³ Europese Commissie. *Werkdocument van de diensten van de Commissie – Report from the Commission to the Council and the European Parliament on the implementation of Council Directive 91/676/EEC concerning the protection of waters against pollution caused from agricultural sources based on Member State reports for the period 2012–2015*. SWD(2018) 246 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=SWD:2019:37:FIN&qid=1551205988853&from=EN>
- ⁴⁴ Vlaamse Landmaatschappij, *Nutriënten in oppervlaktewater in landbouwgebied. Resultaten MAP-meetnet 2017-2018*.
- ⁴⁵ Eurostat. [[ef_poirrig](#)].
- ⁴⁶ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.40 Waterkwaliteit*. Gebaseerd op Eurostat [[aei_pr_gnb](#)].
- ⁴⁷ [indicators.be](https://www.indicators.be/nl/i/G15_BIR/nl), *Populatie weidevogels volgens gewest – België*. 2007. https://www.indicators.be/nl/i/G15_BIR/nl
- ⁴⁸ Etat de l'environnement Wallon, *Évolution des Populations d'Oiseaux Communs*. 2018. <http://etat.environnement.wallonie.be/contents/indicatorsheets/FFH%208.html>
- ⁴⁹ De populaties grauwe gors, zomertortel en patrijs zijn tussen 1990 en 2017 met respectievelijk 98 %, 97 % en 96 % gedaald.
- ⁵⁰ Europese Commissie. *Werkdocument van de diensten van de Commissie – Evaluatie van de uitvoering van het milieubeleid 2019*. SWD(2019) 112 final.
- ⁵¹ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.36 Staat van instandhouding van habitats in de landbouw*. Oorspronkelijke bron: [Europees Milieuagentschap](#).
- ⁵² Wallonie Environnement SPW (2020) *Evaluation des états de conservation des habitats et des espèces d'intérêt communautaire en Wallonie (période 2013-2018)*. Wallonie Environnement SPW, België. <http://biodiversite.wallonie.be/fr/evaluation-des-etats-de-conservation-des-habitats-et-des-especes-d-interet-communautaire-en-wallonie-periode-2013-2018.html?IDD=6292&IDC=5803>
- ⁵³ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.41 Organisch materiaal in bouwland*. Gemeenschappelijk Centrum voor Onderzoek (JRC), gebaseerd op het Lucas-onderzoek naar landgebruik van 2015.
- ⁵⁴ Kennisgevingen van de lidstaten aan het directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling op grond van Verordening (EU) nr. 1307/2013.
- ⁵⁵ Commissie. *GLB-contextindicator C.19 Landbouwareaal met biologische landbouw*. Gebaseerd op Eurostat [[org_cropar_h1](#)] en [[org_cropar](#)].
- ⁵⁶ https://statbel.fgov.be/sites/default/files/files/documents/landbouw/NL_kerncijfers_landbouw_2019_web.pdf
- ⁵⁷ Europese Commissie. *CAP indicators – Data explorer*. GLB-resultaatindicator RPI_06 Percentage bos of andere beboste gebieden onder beheerscontracten ter ondersteuning van de biodiversiteit, en GLB-resultaatindicator RPI_07 Percentage landbouwgrond onder beheerscontracten ter ondersteuning van de biodiversiteit en/of landschappen Bron: gegevens van 2018, dashboardindicatoren.
- ⁵⁸ Directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling, (gebaseerd op Eurostat) voor braakliggend land, en Gemeenschappelijk Centrum voor Onderzoek (gebaseerd op het Lucas-onderzoek) voor de raming van de landschapselementen.

- ⁶⁰ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.23 Leeftijdsopbouw van bedrijfsleiders in de landbouw*. Gebaseerd op Eurostat [[ef m farmang](#)].
- ⁶¹ Eigen berekeningen van het directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling op basis van ILB-gegevens (tot 2018).
- ⁶² Access to land, *Europe's new farmers: Innovative ways to enter farming and access land*, september 2018. https://www.accesstoland.eu/IMG/pdf/a2l_newentrants_handbook.pdf
- ⁶³ Directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling, *Analysis on implementation of direct payments, based on CATS data (Claim Year 2018)*, juni 2020.
- ⁶⁴ ADE, CCRI, directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling, OIR, *Evaluation of the impact of the CAP on generational renewal, local development and jobs in rural areas*, eindverslag 2019, blz. 65. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4bd0b0a2-0503-11ea-8c1f-01aa75ed71a1>
- ⁶⁵ Eurostat. [[urt d3area](#)].
- ⁶⁶ Eurostat. [[urt d3area](#)].
- ⁶⁷ Iweps, Densité de Population, 2020. <https://www.iweps.be/indicateur-statistique/densite-de-population>
- ⁶⁸ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.02 Leeftijdsopbouw*. Gebaseerd op Eurostat [[demo r pjanaggr3](#)].
- ⁶⁹ Eurostat. [[lfst r ergau](#)] en [[lfst r erednu](#)].
- ⁷⁰ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.07 Percentage werklozen*. Gebaseerd op Eurostat [[lfst r lfu3rt](#)].
- ⁷¹ Eurostat. [[lfst r erednu](#)].
- ⁷² Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.24 Agrarische opleiding van bedrijfsleiders in de landbouw*. Gebaseerd op Eurostat [[ef mp training](#)].
- ⁷³ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.08 Bbp per inwoner*. Gebaseerd op Eurostat [[nama 10r 3gdp](#)] en [[nama 10r 3popgdp](#)].
- ⁷⁴ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.10 Structuur van de economie*. Gebaseerd op Eurostat [[nama 10r 3gva](#)].
- ⁷⁵ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.13 Werkgelegenheid per economische activiteit*. Gebaseerd op Eurostat [[lfst r lfe2en2](#)].
- ⁷⁶ La Wallonie en chiffres “Taux de risque de pauvreté” et “Taux de déprivation matérielle sévère”, opgesteld door het Iweps en beschikbaar op: [https://www.iweps.be/indicateur-statistique/taux-de-risque-de-pauvrete/#:~:text=Ainsi%2C%20on%20peut%20affirmer%20avec,Flandre%20\(autour%20de%2010%20%25\)](https://www.iweps.be/indicateur-statistique/taux-de-risque-de-pauvrete/#:~:text=Ainsi%2C%20on%20peut%20affirmer%20avec,Flandre%20(autour%20de%2010%20%25))
- ⁷⁷ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.09 Armoedecijfer*. Gebaseerd op Eurostat [[ilc peps11](#)].
- ⁷⁸ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.09 Armoedecijfer*. Gebaseerd op Eurostat [[ilc peps11](#)].
- ⁷⁹ Eurostat [[demo r d3area](#)] en [[for area](#)] en Koninklijke Belgische Bosbouwmaatschappij – Eurostat. [[demo r d3area](#)] en [[for area](#)].
- ⁸⁰ Eurostat. [[for sup cp](#)].
- ⁸¹ DATAM bio-economie, JRC <https://datam.jrc.ec.europa.eu/datam/mashup/BIOECONOMICS/index.html>
- ⁸² Europees Geneesmiddelenbureau, Europees Toezicht op veterinaire antimicrobiële consumptie, 2020. “Sales of veterinary antimicrobial agents in 31 European countries in 2018”. ([EMA/24309/2020](#)).
- ⁸³ Europese Commissie. Harmonised Risk Indicator for pesticides (HRI 1), by groups of active substances (Geharmoniseerde risico-indicator voor pesticiden (HRI 1), per groep werkzame stoffen). Ontleend aan Eurostat [[SDG 02 51](#)] https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/aei_hri/default/table?lang=en
- ⁸⁴ Brief van DG SANTE aan België over “van bord tot vork” – Ref. Ares(2020)2643693.
- ⁸⁵ Eurostat. [[sdg 02 10](#)].
- ⁸⁶ <https://www.voedselverlies.be/>;
<https://lv.vlaanderen.be/sites/default/files/attachments/Declaration%20of%20Commitment%20Flanders.pdf>
- ⁸⁷ Ministère wallon de l'Environnement et de la Transition écologique, *Plan wallon des Déchets-Ressources*, 2018. <http://environnement.wallonie.be/legis/dechets/planwallondechets.pdf>
- ⁸⁸ Europees Geneesmiddelenbureau, Europees Toezicht op veterinaire antimicrobiële consumptie (Esvac). *Sales of veterinary antimicrobial agents in 31 countries in 2018 – trends from 2010 to 2018 Tenth ESVAC Report (Verkoop van antimicrobiële stoffen voor diergeneeskundig gebruik in 31 landen in 2018 – trends van 2010 tot 2018, tiende Esvac-verslag)*. [EMA/24309/2020](#).
- ⁸⁹ Europese Commissie. Harmonised Risk Indicator for pesticides (HRI 1), by groups of active substances (Geharmoniseerde risico-indicator voor pesticiden (HRI 1), per groep werkzame stoffen). Ontleend aan Eurostat [[SDG 02 51](#)].
- ⁹⁰ Directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling. *Preparing for Future AKIS in Europe, 4th Report of the Strategic Working Group on Agricultural Knowledge and Innovation Systems (AKIS)*, 2019.
- ⁹¹ Knierim Andrea, Prager Katrin, *Agricultural Knowledge and Information Systems in Europe: Weak or strong, fragmented or integrated?*, juli 2015.

-
- ⁹² Kennisgevingen van de lidstaten aan het directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling op basis van de meest recente goedgekeurde versies van de plattelandsontwikkelingsprogramma's.
- ⁹³ Kennisgevingen van de lidstaten aan het directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling op basis van de meest recente goedgekeurde versies van de plattelandsontwikkelingsprogramma's.
- ⁹⁴ Europese Commissie. [CAP Indicators - Data explorer](#). GLB-outputindicator OIR_12 Aantal deelnemers aan een opleiding.
- ⁹⁵ Europese Commissie. *GLB-contextindicator C.24 Agrarische opleiding van bedrijfsleiders in de landbouw*. Gebaseerd op Eurostat [[ef mp training](#)].
- ⁹⁶ <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/about/operational-groups>
- ⁹⁷ Réseau Wallon de développement rural. *Vers un Pôle wallon de Conseil Indépendant en Agriculture*. Samenvattende nota van de werkzaamheden van de werkgroep "Conseil Agricole Indépendant", 1 augustus 2020.
- ⁹⁸ European Network for Rural Development (ENRD), *Y5 RDP Screening on NRN programming and action plans*, werkdocument - definitieve versie, januari 2020. https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/y5_rdp_screening_nrns_summary_report.pdf
- ⁹⁹ Europese Commissie, *Digital Economy and Society Index (DESI) 2020*.
- ¹⁰⁰ Directoraat-generaal Landbouw en Plattelandsontwikkeling, interne informatie afkomstig van kennisgevingen van de lidstaten en/of informele uitwisselingen met de lidstaten.
- ¹⁰¹ Europese Commissie. *Index van de digitale economie en maatschappij*. Individuele indicatoren DESI – 1b1 Dekking van snelle breedband (NGA) [[desi_1b1_fbbc](#)].